




Jan Leijten
Van mensen
en dingen
die niet
voorbij zijn




Gelderse Cahiers



In *Van mensen en dingen die niet voorbij zijn*, benadert de jurist Jan Leijten op essayistische wijze de problematiek van goed en kwaad. Hij schrijft over mensen en dingen, vooral uit het verleden, die in zijn herinnering nog steeds bestaan.

Zijn belangrijkste interesse gaat uit naar de menselijke, maar daarom niet minder aanvechtbare neiging om anderen als absoluut goed, of absoluut slecht te beschouwen.



Van mensen en dingen, die niet voorbij zijn

Gelderse Cahiers

• • • • •

Jan Leijten
Van mensen
en dingen
die niet
voorbij zijn

• • • • •

Stichting voor Kunst en Cultuur Gelderland
Arnhem, 2001

Opgedragen aan Lidewij h.v. g.

Inhoud

Voorwoord	7
De uitvinder	9
Exit: de grappige dood	20
Dood <i>en</i> oordeel	22
Troost	26
Wreedheid	31
Heimwee (1)	40
Heimwee (2)	43
Goed <i>en</i> kwaad	46
Kwaad <i>en</i> goed	51
Casement <i>en</i> Talleyrand	59
Oud verhaal opnieuw	65
Jessie en Mathilde	68
Over vóórnamen en voornámen	72
Over Van Kemenades	75
<i>Recht voor allen</i>	77
De linnenkast	78
Thomas Moore en het Arnhemse gerechtshof	86
Wachttijden	88
Homoseksualiteit, discriminatie en het recht	90
Verhuisplicht en Verhuisrecht	94
'Slapende rechter velt correct vonnis'	97
Kortweg	100
Een hoofddoek en wat die zoal te weeg kan brengen	103
Moord zonder straf, naar eer en geweten volvoerd	107
De voorspellers	110
2001	113

Voorwoord

*Hij gooide goed en kwaad nu eenmaal met buitensporige
hoeveelbeden in de schalen van zijn balans.*

ANTOON COOLEN, *De Drie Gebroeders*

DE MENSEN EN DINGEN die in dit boekje komen en gaan, staan ongetwijfeld niet zo in de aandacht als zeg, Máxima, Cruyff, Wim Kok, Inge de Bruin en andere hendaagse onsterfelijken. Maar voor mij hebben zij hun betekenis en belangrijkheid ten volle behouden.

Van hen, van de meeste hunner, kan gezegd worden dat in hen het goede en het kwade onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. De samenleving, die niet van nuances houdt, heeft sommigen aan de kant van de goeden geplaatst, anderen bij de bokken gestald. Het valt wel op dat de machten in de Staat van hun onderdanen veel eerder het slechte (of zelfs alleen maar slecht geachte) plegen te straffen dan dat zij het goede in hen plegen te belonen.

Eigenlijk interesseert de Staat zich amper voor het goede. Hij straft ijverig het kwade maar het goede beloont hij niet, want dat is immers doodgewoon. Van de dingen die voorbijtrekken zijn oorlogen, ooit vanaf de Ilias geroemd als velden van eer en dapperheid, het meest gedevalueerd, al blijven zij realiteiten, die loeren op hun kans.

Onder het kopje: RECHT VOOR ALLEN staan enkele beschouwingen, die bewerkingen zijn, soms in aanzienlijke mate, van stukjes die eerder zijn verschenen in het tweewekelijks tijdschrift *Juridisch up to date, uitgave van Euroforum, Eindhoven*.

Ik dank de Stichting voor Kunst en Cultuur Gelderland dat zij mij in mijn nadagen deze opdracht heeft gegund en mij daarbij de vrije hand heeft gelaten en eigenlijk nog meer omdat zij aan hoofd en hart geen kluisters heeft opgelegd.

Nijmegen, 12 augustus 2001.

De uitvinder

i

| 9

In het bomvolle zaaltje was het langzaam aan tot stikkens toe benauwd geworden. Mannen en vrouwen van allerlei slag en leeftijd zaten dicht op elkaar aandachtig te luisteren naar telkens andere stemmen. De spanning was te snijden want er stonden twee levens op het spel. En één leven, dat van de politieagent Cock, *was* al verspeeld. Of dat de schuld was van de twee broers John en William Habron, die als loonarbeiders vanuit Ierland waren overgekomen, en of zij daarom ter dood zouden worden veroordeeld en opgehangen, dat was de vraag die iedereen in aangename opwinding bezig hield. Iedereen behalve de man, even ouwelijk als oubollig, die op de tweede rij geheel links schijnbaar onverschillig aantekeningen in een notitieboekje leek te maken en die daarom door zijn burens werd aangezien voor journalist. Die burens leggen ook bijna altijd onverschilligheid aan de dag, want ze maken immers zo veel meer mee dan gewone mensen. Wie beter keek, maar wie deed dat, zou gezien hebben dat hij iets aan het tekenen was dat op een trap leek en daar steeds kleine wijzigingen in aanbracht met een rood potlood. In zijn jeugd was hem een ongeluk overkomen waardoor een van zijn benen en zijn rechterarm verminkt waren. Dat viel niet op. Er zijn nogal wat linkshandigen.

Getuigen werden gehoord en moesten zich aan een tegenverhoor onderwerpen. Detailkwesties waarvan niemand begreep wat ze te betekenen hadden, werden daarbij eindeloos uitgemolken. Maar heel soms kwam er iemand met iets belangrijks voor de dag. Zo de agent die met zijn doodgeschoten collega die nacht had gesurveilleerd. Hij had kort voor de fatale schoten afgingen iemand voorbij zien komen en hij herkende daarin de jongste van de broers die nu terechtstonden. En een paar voorbijgangers die hadden gezien dat de broers enkele dagen tevoren van agent Cock een proces – verbaal hadden gekregen wegens openbare dronkenschap en onordelijk gedrag. Ze hadden toen ook gezien dat vooral de jongste broer erg opgewonden raakte en een van hen had hem toen horen zeggen: ‘I will shoot you’. Van belang leek ook dat een rechercheur op de plaats van het misdrijf een modderige laarsafdruk had ontdekt die helemaal overeenkwam met de afdruk van de laars van John, de oudste van de twee broers. Het duurde allemaal erg lang en het werd steeds warmer. De officier van justitie ging al het bewijsmateriaal tergend langzaam na en legde uit dat de broers zo onafscheidelijk waren dat ze ook die avond wel zouden hebben samengewerkt. Hij deed een beroep op het gezond verstand van de jury. Waarom ging het licht uit in de schuur waar de jongens zaten op het moment dat de rechercheurs naderden?

Daarna kwamen uiteraard de raadslieden van de broers het tegenovergestelde beweren. Doen mensen soms het licht niet uit als ze gaan slapen? Zijn er niet duizenden laarsafdrukken die op elkaar lijken? Wie kan iemand die voorbij komt lopen in de nacht met zekerheid herkennen? Had William, de jongste broer indertijd wel

gezegd: 'I will shoot you' of had hij in zijn Ierse brabbeltaaltje gezegd: 'I will shunt you', ik zal je voortaan uit de weg gaan?

(Zij konden niet weten, die raadslieden, dat vele jaren later (in 1932) een veel beroemder advocaat dan zij waren (Sir Patrick Hastings) zijn van moord verdachte cliënte (Elvira Dolores Barney) een vrijspraak zou bezorgen omdat hij voor de jury aannemelijk wist te maken dat die vrouw na een ruzie haar minnaar niet had nageroepen: 'I will shoot you', maar 'I will shoot', als dreigement dat zij, als hij niet terugkwam, zelfmoord zou plegen).

Het duurde lang, het was bloedheet en de rechter had al te kennen gegeven dat hij de zaak die dag wilde afronden.

3

Juist toen een van de toehoorders op het punt stond flauw te vallen, nam de rechter weer eens het woord. 'Alvorens met mijn samenvatting van het verhandelde aan te vangen, die wel niet meer dan twee uur in beslag zal nemen, schors ik de zaak voor een uur. De jury dient zich in het voor haar bestemde vertrek terug te trekken waar thee geschonken zal worden. Het publiek kan in de hal wachten of in de tuin achter dit gebouw. Niets let u overigens', zei hij met een ondeugende glinstering in zijn ogen, 'om dit strijdperk te verlaten teneinde thuis op tijd aan tafel te zitten'. Niemand volgde dat advies op. De meesten zochten de buitenlucht op. Zo ook de man met het notitieboekje. Hij liep een beetje mank en zijn rechterhand was lam. Om een of andere reden trok hij flink wat mensen naar zich toe en aldra bleek dat hij een prettige prater was. Toen hem werd gevraagd wat hij van de zaak vond en of de broers nog enige kans hadden op een

vrijspraak, dacht hij even na. Daarna zei hij bedachtzaam: 'Voordat je hier voor moord en dan nog wel op een politieman terecht staat, hebben ze al zoveel aanwijzingen tegen je dat vrijspraak bijna uitgesloten is en als die toch komt, is dat niet omdat de verdachte het niet heeft gedaan maar omdat er te weinig bewijs is'. 'U hebt zeker veel ervaring', zei een jonge vrouw. Hij leek even te schrikken maar herstelde zich snel. 'In zekere zin wel' antwoordde hij, 'maar mijn ervaring ligt toch meer op andere terreinen'. En hij begon uiteen te zetten dat hij eigenlijk van beroep musicus en uitvinder was en dat hij weldra de wereld zou verbazen met een heel bijzondere ladder, die zo licht was en zo in elkaar geschoven kon worden dat je die, als je wilde, in je broekzak kon steken zonder dat iemand er iets van kon zien. Er werd gelachen want een ladder in een broekzak, dat moest bluf zijn. Hij ging er niet op door maar vroeg aan de knappe, jonge vrouw, die dicht bij hem was blijven staan, waar ze woonde dan kon hij de trap een keer komen demonstreren. Ze gaf haar adres en hij zei lachend dat ze blijkbaar niet in een achterbuurt woonde. Ze giechelde wat en vertelde dat haar man het grootste bedrijf had van de hele stad. Misschien zou hij die opvouwbare ladder wel in de handel willen brengen. Een afspraak werd gemaakt, die echter slechts in zekere zin zou worden nagekomen. Namen werden uitgewisseld. Hij heette Thompson. Zijn adres gaf hij niet.

4

Er werd geroepen dat de zitting zou worden hervat. Het publiek buiten was aardig opgefrist, want het was begin november en bar guur. Maar het leek wel of binnen de kachels extra waren opgestookt. Ze stonden roodgloei-

end. De uitvinder zat weer op zijn oude plaats maar naast hem zat nu de jonge vrouw.

De rechter kwam parmantig binnenzeilen. Een hamerslag en hij begon aan zijn verhaal.

Hij sprak langzaam en lang en wat hij zei hadden ze bijna allemaal al een of meer keer van anderen gehoord. Na bijna twee uur kwam er toch een kleine climax. Er was één echt probleem in deze zaak, zo zette hij uiteen, namelijk dat er twee verdachten waren maar dat slechts één man door de collega van de vermoorde agent ter plaatse was waargenomen. Maar dat hoefde niet te betekenen dat er niet meer mannen waren. Even voor de schoten werden afgevuurd, had de collega van Cock één jonge man voorbij zien komen die hij had herkend als de jongste van twee broers. Ze waren, zo herhaalde hij nog maar eens, allebei kort tevoren al eens met de politie in aanraking gekomen. Cock had hen bij die gelegenheid een verbaal bezorgd wegens dronkenschap en onordelijk gedrag. Daarbij had vooral de jongste van de broers, de achttienjarige William zich erg kwaad gemaakt. Hij had Cock iets toegevoegd waarover de officier van justitie en de raadsman het niet eens waren. De jury moest zelf beslissen aan welke versie zij geloof hechtte maar daarbij moest zij niet vergeten wat de getuige daarover had gezegd. En ja, er was een laarsafdruk op de plaats van de moord aangetroffen die geheel overeenkwam met die van de oudere broer John. De rechter hield de jury voor dat broers soms elkaars kleren en schoenen gebruiken. Hij zei het niet ronduit, maar wekte wel de indruk dat het naar zijn mening zeker was dat in ieder geval één van de twee broers de moord had gepleegd en daar voegde hij aan toe, dat ook nog bekend was geworden dat William een dag voor de aanslag had geprobeerd patronen te

kopen bij een wapenhandelaar. Dat Cock, voordat hij stierf nog had gezegd dat hij de man die op hem had geschoten niet kende, moest de jury, gelet op de situatie waarin de man verkeerde niet al te zwaar laten meewegen. Niet ondenkbaar was dat de moordenaar, die waarschijnlijk van plan was om een inbraak te plegen toen hij betrapt werd, zich had vermomd. Waarom hij, als dat zo was, toch door Cocks collega herkend was als de jongere broer William, liet de rechter in het midden. De gezwoorenen trokken zich daarna terug. Zij hadden het er moeilijk mee. Ze beraadslaagden meer dan twee en een half uur. Het was bijna middernacht toen zij terugkwamen. De spanning was tot het kookpunt opgedreven. De alles beslissende vraag werd tweemaal gesteld. 'Acht gij, leden van de jury, John Habron schuldig aan moord?' Het antwoord van de voorzitter van de jury klonk vastberaden: 'Not guilty'. De uitvinder zat weer aantekeningen te maken. Het publiek leek opgelucht maar toch ook een beetje teleurgesteld. Als de oudste werd vrijgesproken, zou ook de jongste wel vrij komen, zeker nu de laarsafdrukken op de plaats van het misdrijf die van de vrijgesproken John waren. De tweede vraag betrof William. De voorzitter sprak nu zachter: 'Guilty'. Er ontstond rumoer in het zaaltje van het gerechtsgebouw. Zelfs de uitvinder leek te schrikken. Even dacht zijn buurvrouw dat hij opstond maar als dat al het geval was, kreeg hij er meteen spijt van en ging hij weer zitten. Het notitieboekje stak hij in zijn zak.

De rechter had de zwarte kap al opgezet. Hij sprak het doodvonnis uit over William, achttien jaren oud. Die leek als verdoofd en al niet meer van deze wereld. Toen de rechter de naargeestige formule opzegde die eindigt met het plechtstatige: '...and may God have mercy with

your soul', veerde de jongen op en zei zacht maar verstaanbaar: 'Ik denk dat U de barmhartigheid van God straks harder nodig zult hebben dan ik, want U veroordeelt een onschuldige ter dood'. De rechter bleef koel en onaangedaan. Hij had zijn plicht gedaan. Zelfs als de jongen onschuldig veroordeeld was, lag de fout niet bij hem maar bij de jury. Statig verliet hij de rechtszaal. Het publiek dromde druk pratend naar buiten. De uitvinder nam nogal hartelijk afscheid van de jonge vrouw. Het leek wel of ook zij meer in hem was gaan zien dan een toevallige kennis. Tussen twee forse agenten werd William afgevoerd. Hij huilde.

| 15

Dit alles gebeurde te Manchester op 28 november 1876. Wegens zijn jeugdige leeftijd werd kort daarna zijn doodstraf omgezet in levenslang.

5

Op de dag na het proces werd een zekere Arthur Dyson vermoord aangetroffen voor zijn huis in Banner Cross, Sheffield. De moordenaar wist te ontkomen. De weduwe Dyson vertrok kort daarna naar Amerika. De dader van de moord zou, daar was iedereen na twee jaren van vergeefse nasporingen van overtuigd, niet gevonden worden. Men wist dat hij Charles Peace heette, buurman was geweest van het echtpaar Dyson en een oogje had gehad op de knappe echtgenote van Dyson. Er werden grote bedragen uitgelooft voor wie aanwijzingen kon geven over zijn verblijfplaats, maar niets hielp.

6

Thompson, uitvinder van de broekzak-trap, woonde in een buitenwijk van Londen. In een mooi, groot huis. Met zijn jonge vrouw woonde hij zelf op de benedenverdie-

ping. Hun huishoudster met haar zoontje Willie in het souterrain. Hij was een trouw kerkganger, scheen volop geld te hebben en hield erg van dieren. Ook was hij bijzonder muzikaal. Zijn buurman, ook uitvinder, was doende een werktuig te construeren waarmee gezonken schepen konden worden geborgen. Thompson assisteerde hem daarbij regelmatig. Zijn leven verliep in die tijd langs lijnen van rustgevende geleidelijkheid.

16 | In oktober 1878 werd een inbraak gepleegd in de kapitale villa van de fabrikant wiens vrouw de zitting had bijgewoond waarbij William Habron wegens moord op een politie-agent ter dood was veroordeeld. De dader werd echter op heterdaad betrapt en ingerekend. Hij gaf als zijn naam op: John Ward, zestig jaar oud. De zaak maakte nogal ophef omdat een zestigjarige inbreker weinig voorkwam in de annalen van de criminaliteit. Ward kwam, in afwachting van zijn berechting, achter de tralies terecht. Bij voortgezet onderzoek bleek dat hij, voorzien van goed gereedschap, heel veel nachtelijke inbraken in de wijde omgeving had gepleegd. Ward zon op middelen om er zo goed mogelijk af te komen. Daarbij maakte hij een fatale fout. Hij dacht aan zijn keurige buurman uit de Londense buitenwijk. Die zou hem misschien kunnen helpen. Hij besloot hem te schrijven en smeekte hem een ongelukkige man te bezoeken die zich in een betreurenswaardige toestand bevond als gevolg van chronische dronkenschap. De buurman kende geen man met de naam Ward en hoewel verwonderd over het verzoek ging hij er op in en ontdekte tot zijn grote verbazing dat Ward en Thompson één en dezelfde persoon waren. Hij meldde dat terstond aan de politie. Daarop nam die vanzelfsprekend contact op met de andere leden van het huishouden van Thompson. De 'huishoudster' en haar zoon

waren er vandoor, maar 'de vrouw' van Thompson verried aan de stomverbaasde rechercheurs, dat Thompson niet haar man was, maar niemand anders dan Charles Peace. De man, die al jaren werd gezocht voor moord op Dyson.

7

De zaak raakte nu in een stroomversnelling. Na de moord op Dyson in Darnhal, een buitenwijk van Sheffield, had Peace de wijk genomen naar Londen. Daar had hij zich verzekerd van de gunsten van een jonge vrouw. Hij wilde alleen nog voor het onderhoud van zijn echte vrouw en haar kind zorgen als zij bereid was de jonge vrouw te erkennen als zijn nieuwe echtgenote en zelf als huishoudster van het paar op te treden. Peace zag eruit als een man van vierenzestig maar was in 1878 in werkelijkheid zesenzeftig. Bij zijn betrapting had hij bij een poging om te ontvluchten op de politieagenten geschoten. Eén van hen was geraakt maar niet dodelijk. Hij ontkende aanvankelijk met klem dat hij Dyson had vermoord. Maar in januari 1879 kwam mevrouw Dyson terug uit de Verenigde Staten om getuigenis af te leggen. Ze was een aarzelende getuige; al spoedig bleek zonneklaar, dat zij met Peace, die ooit haar buurman was geweest, een verhouding had gehad. Maar ze kon er niet onderuit te verklaren dat zij met eigen ogen had gezien dat Peace haar man had doodgeschoten. Peace, hoewel oud en oubollig ogend, had een bijzondere aantrekkingskracht op vrouwen. Soms gebruikte hij die om zijn beroep van inbreker, voorzien van een broekzak-ladder en ander materiaal, met meer succes te kunnen uitoefenen. Zijn beslissende fout was, als gezegd, de brief aan de buurman van een van zijn alter ego's Thompson. Of hij

anders zou zijn ontmaskerd als Charles Peace valt te betwijfelen, want in die tijden waren de communicatiemiddelen, vergeleken bij nu, ook voor de politie zeer gebrekkig.

8

18 |

Charles Peace moest op 4 februari 1879 terecht staan voor de moord op Dyson. Desgevraagd pleitte hij: not guilty. Het baatte niet. Dyson, zo bleek, had Peace om begrijpelijke redenen de toegang tot zijn huis ontzegd. Maar Peace bleef hen lastig vallen, dat wil zeggen hij viel Dyson lastig, niet diens vrouw. Ten einde raad verhuisden de Dysons daarom. Maar terwijl de verhuiswagen nog voor de deur van hun nieuwe woning stond, had Peace hen al gevonden. Hij schoot Dyson, onder de ogen van diens vrouw, dood.

De jury had weinig tijd voor beraadslaging nodig. Ze oordeelde Peace schuldig en de rechter sprak het doodvonnis uit. Peace vroeg in afwachting van zijn executie om bijstand van een priester en bekende aan hem dat hij ook de moord op de politieman Cocq had gepleegd. En dat hij later in de krant las dat twee mannen voor de moord die *hij* had gepleegd waren gearresteerd. Dat, zo zei hij, vond hij wel interessant en hij besloot de zitting in Manchester bij te wonen. Hij had, toen hij hoorde dat één van de jongens ter dood werd veroordeeld, maar heel even aan de verleiding bloot gestaan zich zelf aan te geven, want hij voelde er niets voor op eigen aangifte opgehangen te worden. Nu hij echter niets meer had te verliezen kon hij ook over deze zaak de waarheid vertellen. Hij had, niet gehinderd door zijn lamme arm en zijn manke been, veel inbraken gepleegd, gaf hij toe, maar alleen maar op mensen geschoten als dat nodig was om

niet ingerekend te worden en zonder dat hij de bedoeling had ze te doden. Toen daarop werd opgemerkt dat hij door Dyson toch niet ingerekend kon worden, zei hij, terwijl hij voor de eerste keer een kleur kreeg 'Ja, dat was ik even vergeten, maar u weet toch: in oorlog en liefde is alles geoorloofd'.

9

William Habron, die er al een aantal jaren gevangenschap op had zitten, werd vrijgelaten en kreeg een schadevergoeding van achthonderd Engelse ponden. Hij had, zo stelt iemand die de zaak beschreef laconiek, nooit veroordeeld mogen worden.

Op 25 februari 1879 viel voor Peace het doek. Toen hij naar het schavot werd gevoerd en hem de gelegenheid werd geboden voor het laatst iets tot de verzamelde menigte te zeggen, liet hij zich van zijn beste kant zien. Hij zei alleen maar dat hij hoopte dat niemand zijn vrouw en zijn kind zou laten boeten voor wat hij misdreven had. En hij stuurde zijn (echte) vrouw een kaart met de tekst van zijn grafschrift:

In berinnering aan CHARLES PEACE, die werd ter dood gebracht in de Armley Gevangenis op Dinsdag, 25 februari 1879 in de leeftijd van zeventenveertig jaar.

Voor wat ik deed maar nooit had willen doen

En tot het laatst toe bleef hij een vroom mens, die zijn fouten betreurde en aan zijn familieleden zelf opgestelde gebeden toezond. Hij noemde zich soms de moderne Paganini en, als hij niet aan het inbreken of uitvinden was, trok hij als straatzanger de buurt in. Als 'böse Männer keine Lieder haben', was ook Peace misschien wel meer goed dan kwaad.

Exit: de grappige dood

20 | ALS IK WEER EENS zo'n man van ruim boven de vijftig in korte broek langs ons huis zie joggen, denk ik: vijf jaar Alzheimer extra, maar ik blijf beleefd en roep hem vriendelijk toe: 'helpen doet het toch niet'. Dan is hij, helaas – wij wonen in een hoekhuis – meestal al het hoekje om.

Minder dan drie jaar voor zijn dood schreef George Orwell in zijn column *avant la lettre* *As I please*, over John Skelton, (1460-1529) wiens gedichten, zo vertelt hij, maar moeilijk te achterhalen zijn. Kort na de dood van Orwell in 1950, publiceerde E.M. Forster op zijn beurt een even mooi als vermakelijk artikel over deze buitenissige priester, te vinden in *Two Cheers for Democracy*. Skelton schreef *macaroni*, spotverzen in twee door elkaar gehusselde talen, waaronder meestal het Latijn. Eén ervan citeert Orwell uit het hoofd:

Sepultus est among the weeds
God forgive him his misdeeds,
With hey ho, rumbelo,
Rum populorum,
Per omnia saecula,
Saecula saeculorum

Dat zou, aldus Orwell op 14 februari 1947, in onze tijd absoluut niet meer kunnen: zo luchthartig over de dood

schrijven. De woede van tegenwoordig bewijst, als er weer eens grafstenen zijn vernield, ruimschoots dat dit standpunt nog steeds gelding heeft. En, schrijft Orwell: *'Vandaar het verdwijnen van het gekseherende grafschrift, eens een gewoon verschijnsel op landelijke kerkhoven'*. Orwell schat dat deze omwenteling zich rond 1850 voltrokken heeft. Het laatste voorbeeld ervan dateert uit die tijd en kan gevonden worden in Kew op een grafombe, door een diepbedroefd weduwnaar helemaal gevuld met loftuitingen op zijn gestorven vrouw. Iemand heeft later op de enige plek die nog over was daaraan toegevoegd *'Now he's gone, too'*. Rond dat jaartal verschenen van David Strauss *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* en van Ernest Renan *La vie de Jésus?* Beiden werden op grond van die studies, die de godheid van Jezus ontkenden, als hoogleraar afgezet, zij het dat de laatste later werd gerehabiliteerd.

Orwell was zelf zeker niet een gelovige. De kern van zijn betoog heeft meer dan vijftig jaar later en na een bijna radicale secularisering van de westerse samenleving, nog meer betekenis dan toen: *'Since the decay of the belief in personal immortality, death has never been funny. And it will be a long time before it does so again'*.

Dood *en* oordeel

22 | LACHEN OM DE DOOD. Onwankelbaar geloof in eigen onsterfelijkheid geeft er reden toe. Tenminste voor wie hopen of weten dat zij bij het Oordeel aan de goede kant staan.

En ook het dood gáán, op welke gruwelijke manier dan ook, heeft voor een *true believer* iets luchtigs, ja komisch. Van de heilige martelaar Laurentius zegt de legende dat hij, toen hij levend geroosterd werd, zijn beulen verzocht hem om te draaien omdat hij aan die ene kant al gaar was. Wij danken aan het Laatste Oordeel dat over ons geveld zal worden als het met heel de wereld afgelopen is, schitterende schilderijen die echter, door de talloze verdoemden die erop voorkomen, nogal luguber zijn. Maar *dat* Laatste Oordeel over de doden gaat uit van de gedachte dat de doden niet echt dood zijn: *vita mutatur non tollitur*: het leven verdwijnt niet, het wordt alleen anders.

Over de doden *nil nisi bene*, zegt het gevleugelde woord. Maar voor de historici is dat niet geschreven. Juist als de *very important persons* dood zijn, komen die met hun oordeel over hen, dat niet zelden een veroordeling is.

Maar als die machtigen onherroepelijk dood zijn, zoals velen van ons nu geloven, hebben zij van dat oordeel, van die veroordeling, geen enkele last. Als zij echter niet echt

gestorven zijn, maar overgegaan naar een ander leven en hun misdrijven aan hen, na hun aardse dood *ook* dan en vaak *pas* dan kunnen worden voorgeschoteld en aangerekend, zal de eeuwige rust hen niet kunnen verkwikken. Hoeveel temeer is dat waar, als dat oordeel niet van feilbare mensen zou komen, maar van een alwetende God.

Een van de meest verfoeilijke leerstellingen die het Christendom in de wereld heeft gebracht, is die van de predestinatie. Ik heb nooit kunnen begrijpen hoe men zonder de vrije wil te loochenen, kan volhouden dat de ene groep van mensen vooraf uitverkoren is en de andere groep reddeloos verloren. En als er geen vrije wil is, is elk oordeel, negatief of positief, onrechtvaardig, ja zinloos, absurd.

In de leer van de zielsverhuizing is een mens minstens tijdelijk onsterfelijk maar in welke gedaante hij na zijn dood terugkeert moet hij, geloof ik, maar afwachten. Daar weet ik te weinig van af om er veel over te zeggen. Maar nu ik dit aan het opschrijven ben, besef ik pas goed, dat ik over dood *gaan* en dood *zijn* alleen maar weet *dat* zij onherroepelijk gebeuren. Of zelfs dat niet? 'Een keer per jaar leven de doden een hele dag lang', berichtte de door drank benevelde Consul in een nooit verzonden brief aan zijn geliefde Yvonne, die hem had verlaten (maar die terugkwam al was het maar voor een dag) in *Under the Vulcano* van Malcolm Lowry.

Zijn er mensen die er echt en zonder enige twijfel van overtuigd zijn dat 'in de dood de ziel zal stijgen hemelhoog of dalen in het schimmenrijk en falen onherroepelijk'? Ik denk het wel. In een gruwelijk boek uit dat rampzalige jaar 1933, *The History of Torture in England* geschreven door L.A. Parry, trof mij in het achttiende hoofdstuk, *Drowning and Boiling*, de volgende passage:

In 1544 werd een pater, die in een kerk te Perth een preek hield, onderbroken door een van zijn toehoorders, Robert Lamb, die het niet met hem eens was. De man beging bovendien nog een andere zonde want hij had thuis een feest gegeven op de avond voor Allerzielen als er gevast moet worden. Resultaat van aangevoerde klachten was dat een nest vol ketters kon worden uitgeroeid. Na arrestatie werd er een zitting gehouden op het Gay Friars plein. Aanklachten werden ingediend tegen de verdachten onder wie de vrouw van een van de aangeklaagden. Ze werden allemaal schuldig bevonden. Om te voorkomen dat hun vrienden zouden proberen hen te laten ontkomen aan hun terechtstelling, had kardinaal Beaton de omgeving sterk laten bewaken. De drie mannen werden naar de galg geleid, de vrouw, Helen Sirk, werd met haar baby in de armen meegevoerd om te zien hoe haar man werd gepijnigd voordat ze zelf haar straf zou ondergaan. Ze vroeg om samen met hen te mogen sterven, maar dat werd haar geweigerd. Ze ombelsde haar man onder de galg. 'Man', zo sprak ze, 'we hebben samen heel wat vreugdevolle dagen mogen beleven, maar deze dag waarop wij moeten sterven moet voor ons beiden de meest vreugdevolle zijn, omdat we van nu af voor altijd in vreugde zullen leven. Daarom neem ik geen afscheid van je: Suddenly we shall meet again in the kingdom of heaven.'

De mannen werden opgehangen en zij werd meegenomen om te worden verdronken, de straf die in Schotland voor beksen is bestemd. En toen ze daarbij langs het paleis van kardinaal Beaton kwamen, zei ze: 'ze zitten daar zo rustig die lui die er de oorzaak van zijn dat wij vandaag moeten sterven; but He who seeth this execution upon us shall shortly see their nest shaken'. Ze bereikten het water, ze gaf haar baby aan een omstander en werd in het water gegooid om te verdrinken.

Ik kan me niet voorstellen dat die vrouw niet volstrekt zeker van haar zaak was. Ik kan me wel voorstellen dat ze het toch mis had. Maar *daar* heeft *zij* dan in ieder geval geen last van gehad. In deze wereld had ze veel vreugde gekend. Het 'zondige' feest in de vasten was daar het laatste bewijs van. En nu ging ze, in volle overtuiging, van het eeuwige leven genieten samen met haar man en bovendien in de zekerheid dat kardinaal Beaton en de zijnen er in die eeuwigheid heel slecht af zouden komen. Kan het nog mooier?

Zij ging, naar haar vaste overtuiging, nog meer genieten dan ze in vroegere tijden gedaan had. Maar ze moest eerst door de beproeving heen. En het bijzondere van haar geschiedenis is dat zij, wetend welk lot haar heel binnenkort te wachten stond, toch de moed had haar man te troosten in zijn beproeving.

Troost

26 | ALS IK BIJ MIJN DOOD (in het jaar 200x) de verzamelde werken van Guy de Maupassant (1850-1893) mag meenemen, bestaat de niet geringe kans dat ik vervolgens niet weet of ik in de hel of de hemel terecht ben gekomen. De Maupassant is hemel en hel tegelijk.

Een van zijn korte romans heet *Pierre et Jean* en is gepubliceerd in 1887. In 1881 zag de onvoltooide roman *Bouvard et Pécuchet* van zijn leermeester en volgens sommigen zelfs zijn vader Gustave Flaubert het licht. Het verhaal van Flaubert is zo ingewikkeld, vergde zoveel uiteenlopende studies, dat hij er zelf amper uit kon komen. Dat van De Maupassant *lijkt* veel simpeler maar ik moet me sterk vergissen als De Maupassants Piet en Jan niet in veel opzichten een transparante vertaling is van *Bouvard en Pécuchet*, ook al lopen de verhalen langs geheel andere lijnen.

De Maupassant liet aan deze roman een essay voorafgaan met de ambitieuze titel *Le Roman*. Dat is niet gebruikelijk maar nog minder gebruikelijk is dat hij in zijn essay betoogde dat en waarom zijn roman in zekere zin niet deugde:

Ik heb niet de intentie hier een pleidooi te houden voor de kleine roman die volgt. De ideeën, die ik bepleit houden daarentegen veeleer kritiek in op het soort psychologische aanpak die ik beproefd heb in Pierre et Jean.

Het publiek dat romans leest, aldus de schrijver, wil vooral dat deze beantwoorden aan zijn eigen gemoedsgesteltenis. Een roman is dan goed of slecht al naar gelang zij wel of niet aan de gesteltenis van de lezer voldoet. En dan somt hij negen verschillende gesteltenissen op waarvan de eerste is: *consolez-moi*, troost mij. Dat is merkwaardig omdat het op het eerste gezicht niet vanzelfsprekend lijkt dat de lezer troost van de auteur verlangt. Andere, later genoemde verzoeken: *amusez-moi*; *faites-moi rêver*; *faites-moi rire* of *faites moi pleurer*, liggen veel meer voor de hand. Hoewel De Maupassant al die aan een auteur gestelde eisen van de hand wijst, komt het mij, bezien van de kant van de lezer, voor dat hij terecht de behoefte aan troost als eerste en belangrijkste noemt. Het is in zekere zin een abstract soort troost waarnaar de lezer zoekt. Hij heeft geen geliefde verloren; hij leeft niet in angst voor een faillissement, hij is niet weer gezakt voor een examen of uitgeloot voor een studie; hij heeft geen ruzie met zijn werkgever, zijn werknemers, zijn ouders, zijn kinderen of met de politie. Hij heeft troost nodig wegens zijn verplichte deelname aan de *condition humaine*, hij heeft ruzie met allen en alles, zichzelf inbegrepen, en binnen die algehele wanhoop kan de roman, de muziek, het schilderij, het werk van kunst die vreemde soort troost bieden, waarvan alleen weet heeft wie ze heeft mogen ondervinden. Toen de Tweede Wereldoorlog pas voorbij was en wij allemaal min of meer gek waren, greep ik vaak naar een enkel vers van Bloem, de neerslachtige dromer, die nu ook alweer voor de haastige kunstkenner een voorbij station lijkt te zijn. Wie niet in de Dapperstraat – die onsterfelijk is geworden – kwam, kon niet gelukkig zijn, leek Bloem ons voor te houden. Behalve dan in dat korte moment waarin

wij ons realiseerden wat vrijheid is, omdat we tot even tevoren in onvrijheid hadden geleefd:

*Schoon en stralend is, gelijk toen, het voorjaar.
Koud des morgens, maar als de dagen verder
Opengaan, is de eeuwige lucht een wonder
Voor de geredden*

28 |

*In 't doorzichtig waas over al de brake
Landen ploegen weder de trage paarden
Als altijd, wijl nog de nabije verten
Dreunen van oorlog.*

*Dit beleefd te hebben dit beellijs uit te
Mogen spreken, ieder ontwaken weer te
Weten: heen is, en nu voorgoed, de welbaast
Duldlooze knechtschap –*

*Waard is het, vijf jaren gesmacht te hebben,
Nu opstandig, dan weer gelaten, en niet
Één van de ongeborenen zal de vrijheid
Ooit zoo beseffen,*

Troost geven is moeilijker dan getroost worden. Het vraagt inleving in een ander en wij zijn meestal alleen met ons zelf bezig. Velen zijn ontroostbaar, maar veel aangeboden troost is ook onwaarachtig. In en rond het strafrecht doet de slachtofferhulp haar best, maar in het recht is troost een te zwaarwichtig of naar men wil te lichtzinnig begrip om ingang te vinden.

Wat je de katholieke kerk ook kunt verwijten -en dat is heel veel en zeker niet alleen in het verleden- zij is voor mij de enige officiële instantie die erin geslaagd is struc-

tureel echte troost te bieden aan de nabestaanden van de gestorvenen. Een requiemmis, oude stijl, ontroert op een manier die niet geïmiteerd kan worden. Zij troost vooral doordat zij de voor deze droeve gebeurtenis goede toon aanslaat: Troost elkaar met deze woorden, zegt de priester. Toch is ook daar geen volmaakte troost te vinden maar dat wil ze ook niet zijn. Temidden van al die opbeurende woorden en handelingen, als de eeuwige rust ook de levenden begint te doordringen, klinkt (klonk) fors en hard: *Dies irae, dies illa*, want ook is nu aangebroken de dag van toorn, die rottag, waarop de niet rechtvaardigen hun droeve lot zullen vernemen. Het is binnen dat troostrijke universum een harde waarschuwing in mineur die de Kerk door de eeuwen heen, buiten de requiemmis, heel wat meer heeft laten horen dan de weldaad van echte troost aan de bedroefden (een van de zeven werken van barmhartigheid).

De Kerk is een man, de stichter van de Kerk was (waarschijnlijk) een man en de apostelen waren mannen. Mannen kunnen niet troosten en moeten almaar getroost worden. De vrouw die als heks verdronken zou worden, was eerst toeschouwster bij de dood van haar man. Die wist wat ook haar te wachten stond, maar niet hij troostte haar maar zij hem.

Uit de oudheid kennen we het ontroerende voorbeeld van de troostende vrouw Arria die met haar man keizer Claudius van de troon wilde stoten. Ze werden betrapt en konden niet meer vluchten. Arria doorstak zich met een dolk en gaf die, stervende, aan haar man met de woorden 'Paete, non dolet': Het doet geen pijn, Paetus. Ze wist dat mannen niet zozeer de dood vrezen als de pijn die eraan vooraf gaat. Dat op zo'n moment niet al-

leen te weten maar er ook naar te handelen, dat is echte troost.

30 | Mannen kunnen niet troosten. Mannen moeten getroost worden. Er is wellicht een uitzondering maar die betreft iemand die misschien niet (alleen) mens was. De kruisdood, we vergeten het vaak, is een heel pijnlijke en langdurige marteling. De man die temidden van twee moordenaars aan zo'n kruis te sterven hing, troostte de moordenaar, die daardoor de goede werd genoemd met de woorden: 'Nog vandaag ben je samen met mij in het paradijs'. De vrouw uit mijn vorige verhaal zei zowat hetzelfde.

Wreedheid

1

| 31

Wreedheid verhoudt zich tot troost zo ongeveer als kwaad tot goed. Wreedheid is iemand bewust pijn doen, troost bieden is een poging om pijn te verzachten. Ik zou het graag ontkennen maar ik vrees dat beide, vertroosting en wreedheid, evenals het goede en het kwade in vele mensen samen aanwezig zijn. Zie naar kleine kinderen, die kleine dieren kwellen, meikevers de vleugels uittrekken, pieren door midden snijden en dol zijn op hun hondje. En als we het over geestelijke wreedheid hebben, denk ik aan pesten, waarin kinderen ook nogal sterk zijn. Het geweld, de wreedheid zit in ons, is wel gezegd en als dat waar is hoop ik maar dat het in ons blijft zitten en vooral niet naar buiten komt.

Het recht heeft, als eerder betoogd, met troost weinig van doen. Het heeft daarentegen, en het had vooral ook in vroeger tijden, heel veel te maken met wreedheid. Een van de werktuigen van het strafrecht was wreedheid en daarbij werd ingespeeld op de hartstochten van de massa. De schandpaal was nog maar een geringe demonstratie van publieke wreedheid want vooral het blootstaan van de gestrafte aan de hoon van de omstanders was daarbij het element dat (geestelijke) wreedheid in zich droeg. Het verdrag van Rome tot bescherming van de rechten van de mens bepaalt in zijn artikel 3 dat niemand mag

worden onderworpen aan foltering of aan inhumane, vernederende behandeling of bestraffing. Je kunt je afvragen of bijvoorbeeld levenslange gevangenisstraf niet een inhumane straf is. Toch durf ik te zeggen dat een van de grote winstpunten die de nieuwe tijd vanaf Beccaria te zien geeft, wel is dat binnen de contouren van het recht, anders dan binnen die van oorlog en burgeroorlog, wreedheid alleen maar in het geniep kan voorkomen en niet zal worden gerechtvaardigd door een rechterlijke uitspraak. Helaas telt het strafrecht veel situaties waarin 'het geniep' mogelijkheden biedt tot niet bestrafte lichamelijke en geestelijke wreedheid. Helaas ook wordt de vraag of een doen of laten wreed is in de rechtspraak nogal snel ontkennend beantwoord.

Er is een lange, lange tijd geweest dat het anders was. In zijn amusante boek *Judges* citeert David Pannick de beroemde Engelse historicus Macaulay (1800–1859) die vaststelt dat de folianten over strafzaken uit vroeger tijden verslag doen van de meest afschuwelijke laagheden en gemeenheden die denkbaar zijn. Onze haat richt zich in het geheel niet meer tegen misdaden en misdadigers maar tegen het recht en de bedienaren van het recht. We zien schurkenstreken barbaarser dan door een gevangene zouden kunnen zijn begaan, die dagelijks werden bedreven door rechters en leden van de jury. Rechters, zo gaat Pannick zelf door, kregen soms hun verdiende loon voor hun onrechtvaardig gedrag. Koning Alfred uit voorhistorische tijden zou in één jaar 44 rechters als moordenaars hebben laten ophangen wegens hun valse beslissingen. Daar komt bij dat de wreedheden die aan een verdachte ingevolge het oordeel van de rechters moesten worden voltrokken, niet door hen maar door de beul ten uitvoer worden gelegd. Huiveringwekkend is de be-

schrijving van de Engelse rechtspraak in de zestiende eeuw door Lytton Strachey in hoofdstuk v1 van zijn *Elizabeth & Essex*, waaruit alleen dit citaat:

Het oude gezegde werd omgekeerd; het was beter dat tien onschuldigen werden veroordeeld dan dat een schuldige zou worden vrijgesproken'.

Leonard Woolf, de man van Virginia, meent in zijn *Autobiography*, dat Montaigne (1533-1592) de eerste is geweest in de wereld die uitdrukking heeft gegeven aan zijn intense, persoonlijke afschuw, 'horror', van wreedheid. En, zo vervolgt hij, hij was ook 'the first completely modern man'. Dat hangt samen met een (ik zeg het wat grof) eerst na de Middeleeuwen tot bloei gekomen inzicht in de unieke waarde van elk individu. Ik citeer bij Woolf uit een essay van Montaigne:

Van alle ondeugden is er geen die ik meer haat dan wreedheid.

De idee die ligt achter de rechten van de mens wordt wel eens belachelijk gemaakt. Alle rechten zijn immers, zo wordt smalend opgemerkt, mensenrechten en daar staan mensenplichten tegenover. Dat mensen plichten hebben ontken ik natuurlijk niet. Maar binnen het verband waarin de fundamentele rechten van de mens tot stand zijn gekomen, is die confrontatie van rechten met corresponderende plichten gewoon onzin. Tegenover de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van godsdienst van het individu, rechten van de burger tegenover de staat, staan geen *daarmee corresponderende* rechten van de staat jegens dat individu. Deze rechten leggen immers de nadruk op elk mens als individu met als individu onmisbare rechten tegenover de machtige staat, die echter dáárom niet meer *almachtig* is. De mens, iedere mens, ook de moordenaar, de dief en de pedofiel kunnen eisen dat de staat

zich te hunnen opzichte onthoudt van wreedheid en zich inspant om wreedheid van deelgenoten uit de samenleving uit te bannen.

34 |

De meeste goede eigenschappen die een staat, een overheid kan hebben, zijn negatief te omschrijven: de staat en zijn dienaren mogen *niet* wreed zijn, zij mogen het vrije woord *niet* belemmeren, zij mogen zich *niet* (*meer*) bemoeien met iemands godsdienstige of niet-religieuze overtuiging, zij mogen de privacy van burgers *niet* schenden, zij mogen iemand *niet* tot straf veroordelen zonder een voorafgaande fatsoenlijke rechtszitting en ga zo maar door. De positieve waarden, daarvoor dient de samenleving, daarvoor dienen wij mensen zelf te zorgen: bedroefden troosten, geliefden beminnen, gevangenen bevrijden, zieken bezoeken, het goede belonen en niemand het kwade blijven nadragen. Zoals altijd is er wel een uitzondering te vinden: de staat, de overheid is er op den duur wel voor gaan zorgen dat die honger hadden gevoed werden, maar dan hebben we het alleen over overheden, staten in 'de westerse wereld'. Dat daarbuiten nog tallozen omkomen van honger, daaraan doen wij, nationalen als we zijn, ook in Europees verband, maar bitter weinig.

2

Echte, voortdurende wreedheid kan alleen floreren jegens hen die eerst rechteloos zijn gemaakt of nooit rechten hebben gehad (slavernij). Nazi-Duitsland pleegde daden van onzegbare wreedheid jegens een grote massa van onrechte mensen. Daardoor valt opnieuw de waarde van het individu in het niet. Omdat Joden minderwaardige mensen zouden zijn, was het geen *misd*daad, maar een *wel*daad hen uit te roeien. Deze wreedheid die nog steeds

bestaat en die wij wel genocide noemen, bestond in vroeger tijden niet of veel minder.

En ineens had ik weer eens een roman van Graham Greene onder ogen. De nogal overspannen waardering voor zijn boeken is na zijn dood in de versukkeling geraakt. Een gewoon proces dat soms weer wordt teruggedraaid. Ik las *The Comedians*. Derde druk van de Nederlandse vertaling binnen drie maanden van het jaar 1966. Het thema is Haïti onder de dictatuur van Papa Doc. Mijn idee dat Greene passé is, verdween als sneeuw voor de zon. Het is het boek van de wreedheid en de troost. De wreedheid is die van alle tijden; de troost is hier echter het bedrijven van de liefde, zoals het in de vertaling van Schalekamp wordt genoemd. In onze tijd zou er waarschijnlijk iets staan als 'to fuck' vertaald met dat gruwelijk lelijke woord neuken. Wat niet wil zeggen dat het er bij Greene preuts aan toe gaat. Brown, de ik-figuur in *The Comedians* heeft in de hoofdstad van Haïti een hotel geërfd van zijn moeder die, ruim zestig jaar oud, de dood vindt tijdens de 'liefdesdaad' met een jonge neger, die zich later aan zijn eigen broekriem ophangt. Brown keert naar Haïti terug na vergeefse pogingen te hebben gedaan in het buitenland zijn hotel, dat langzaam bij gebrek aan gasten verkommert, te verkopen. Wreedheid alom. De hotelknecht Joseph, door de Tontons Macoute (we zijn die naam al weer bijna vergeten) in elkaar geslagen, heeft het er nog net levend afgebracht en is alleen maar kreupel.

Greene kent ook de zijdelingse benadering van zulk een fenomeen als wreedheid op dezelfde manier als Chlodierlos de Lacos in *Les Liaisons Dangereuses* het bedrijven van de liefde zijdelings beschrijft in een brief aan de eerbare, jonge vrouw die hij als gevolg van een wed-

denschap moet verleiden. Hij schrijft terwijl hij zijn echte liefde neukt, wat uit de tekst van de brief voor ieder die haar leest duidelijk wordt maar niet voor de vrouw tot wie de brief is gericht.

36 |

Brown verlaat Haïti na de machtsovername door de 'baron' ook wel Papa Doc genoemd, omdat hij een arts was wiens echte naam Duvalier was. Greene: 'Ik dacht dat ik zowel uit de liefde als uit de politiek ontsnapte, toen ik eindelijk mijn uitreisvisum kreeg, nadat ik tien uur lang in het politiebureau gewacht had, met de zware stank van urine in de lucht *en politiemannen die met een glimlach van voldoening uit de cellen terugkeerden*'.

Zo'n zijdelingse benadering van wreedheid is wel beter te verdragen maar blijft je nog langer bij dan de rechtstreekse.

3

Die rechtstreekse benadering van wreedheid past in een historisch werk als dat van de hiervoor reeds genoemde Parry. Ik geef twee voorbeelden. Een zekere Ravailac vermoordde in 1610 de Franse koning Hendrik IV. Die van 'Paris vaut bien une messe'. In een encyclopedie vind ik de volgende beschrijving van diens karakter: 'door zijn hartstocht voor het algemeen belang, gepaard met een vrolijk karakter en menselijke eenvoud, is hij na zijn dood door de moordenaarshand van Ravailac, bij zijn volk populair gebleven'. Diezelfde encyclopedie leert ons ook iets maar niet veel over het karakter en het lot van de moordenaar: 'Jean Francois Ravailac (1578-1610) Frans geestelijke, was een tijd lang onderwijzer en trad daarna toe tot de Feuillants, een congregatie van de Cisterciënzers. Uit religieus fanatisme doodde hij op 14 mei 1610 Hendrik IV van Frankrijk toen deze in een reiskoets

door een nauwe straat van Parijs reed. *Hij werd daarop gevierendeeld.*'

Hendrik iv behield na zijn dood zijn populariteit. Daaruit volgt dat hij bij leven al populair was. En dat kunnen we dan weer afmeten aan de bejegening van pater Cavaillac na de aanslag. Gevierendeeld ja. Het staat er alsof het over iets doodgewoons gaat.

Hij werd, daarover behoeven we ons niet te verwonderen, ter dood veroordeeld. Eerst echter zou hij, zo bepaalde het vonnis, gemarteld worden. Maar als hij zijn medeplichtigen of degenen die hem tot de moord hadden aangezet zou noemen, kon hij de folteringën ontgaan. Hij zei en hij bleef zeggen, dat niemand hem had geholpen en dat niemand hem tot zijn misdrijf had aangezet. Dan begint een beschrijving van de martelingen die hij moet ondergaan en die beslaat vijf bladzijdes uit het boek. Ik zal alleen de laatste passages van dit onmenselijke verhaal deels vertaald en als het al te gek wordt in onvervalst Engels weergeven. Maar voordien vraag ik mij af of het adjectief onmenselijk hier wel op zijn plaats is. Het waren toch mensen die Ravaiillac dit aandeden en het waren mensen, talloze mensen die toekeken en wat er gebeurde toejuichten en tenslotte zelfs te mild vonden. *De mens is misschien nog wel eens goed, maar een massa mensen bij elkaar is bijna steeds of hysterisch of wreed.* Het is het verslag van een ooggetuige dat Parry ons geeft:

Daarna werd er beurtelings gesmolten lood en kokende olie in zijn wonden gegoten, waarop hij bet uitschreeuwde van pijn... De artsen en de klerk vermaanden hem toch de ware toedracht te bekennen en begonnen zich voor te bereiden op de gebeden die bij een ter dood veroordeelde worden gebeden Maar onmiddellijk verzette het volk zich daartegen met veel lawaai en gekerm te kennen gevend dat voor zo'n geme-

ne schurk, zo'n verdoemd monster geen gebeden gestort mochten worden. De artsen en de klerk moesten zich daarbij neerleggen. De klerk legde hem uit dat de verontwaardiging van het volk als een extra veroordeling moest worden gezien, die hem ertoe zou moeten bewegen de waarheid te vertellen. Maar hij bleef bij zijn vroegere verklaringen en zei dat bij de moord alleen had gepleegd.

He was then drawn by four horses, for half an hour by intervals. Being again questioned and admonished, he persisted in denying that he had any accomplices; while the people of all ranks and degrees, both near and at a distance, continued their exclamations, in token of their grief of the loss of their King. Several persons set themselves to pull the rope with the utmost eagerness, and one of the noblesse, who was near the criminal, lighted of his horse, that it might be put in the place of one which was tired of drawing him. At length, when he had been drawn for a full hour by the horses, without being dismembered, the people, rushing on in crowds, threw themselves upon him, and with swords, knives, sticks and other weapons, they struck, tore and mangled his limbs; and violently forcing them from the executioner, they dragged them through the streets with the utmost eagerness and rage, and burnt them in different parts of the city.

Dit was mijn eerste voorbeeld van door de overheid niet verhinderde eigenrichting. Soms vraag ik mij af, als ik de reacties van mensen van nu op criminaliteit en criminelen zie, hoor en waarneem, of de mensheid, in massa samengeklonterd, nu echt beter is dan toen. En misschien is het een onbehoorlijk optimisme dat me doet denken: Ja, toch wel, maar...

Ik leerde het al op wat toen nog de lagere school heette: Willem de Zwijger in 1584 te Delft vermoord door Baltasar Gerards. Over de moordenaar kwamen wij toen niets te weten. Vijf en zestig jaar later vertelt Parry mij wat zijn lot was:

Een heel afgrijselijke en wraakzuchtige bestraffing trof de moordenaar van Willem van Oranje in 1584. Nadat hij drie vergiftigde kogels op de prins had afgeschoten probeerde de moordenaar, Baltasar, te ontsnappen maar hij werd meteen gepakt. Het volk, woedend over de moord op zijn prins maakte zich van Baltasar meester en besloot dat hij zoveel pijn zou lijden als mogelijk was hem toe te brengen. Ze geselden hem met geknoopte touwen; zij sneden zijn lichaam stuk met gespleten slagpennen en dompelden hem in zout water. Daarna wikkelden ze hem in een kledingstuk dat doordrenkt was van azijn en brandewijn en lieten hem de hele nacht in deze toestand liggen. De volgende morgen legde ze hem op de pijnbank. En tenslotte werd zijn vlees uiteengerukt met gloeiende tangen.

Een staaltje van eigenrichting, nu van het begin af aan en alweer zonder dat de overheid tussen beide kwam. Met als resultaat het toebrengen van zoveel pijn als – met de middelen van de tijd – bedacht kon worden.

In 1582 was er ook al een poging gedaan om de Zwijger te vermoorden. In Antwerpen en de dader van die mislukte poging was Jean de Jauregui. Over zijn lot ben ik niets te weten gekomen.

In de kringen rond Philips II heeft men serieus met de gedachte gespeeld de nabestaanden van Baltasar Gerards in de adelstand te verheffen. Goed en kwaad...

Heimwee (1)

Voor Agnes

40 | NOVEMBER IN DE VROEGE ochtend. Mist hangt laag over het station. Is zelfs daar onder de overkapping binnengeslopen. De druilerige sfeer slaat neer op de weinige reizigers die zo vroeg al naar hun werk moeten. Wat voor werk? Waarom? In de late avond is een station een spookplaats waar de geesten van de dag nog doorheen drijven. En deze vroege ochtend ligt in het verlengde van een troosteloze nacht.

Het symposium in Rotterdam is ver weg en begint te vroeg. Je kunt niet wat later komen als je de eerste spreker bent. Spreker. Ik verfoei het woord. Ik verfoei de zaak. Praten over alles, praten over niks. Het slaperig applaus dat mij wacht.

Aan de overkant van het perron komt een trein tot stilstand. Vanuit Utrecht aangekomen Nijmegen. Statione termini. Allemaal uitstappen en denk aan uw persoonlijke eigendommen. De onpersoonlijke laat je maar liggen. Allemaal is maar een beetje. Een stuk of vijf, zes die hier op dit strand aangespoeld zijn. Ze gaan op weg, naar het werk, hun werk. Ik zie een man met een pijp, die als eerste uit de tunnel komt. Ik kijk maar niet meer. Dit *is* een eiland. Onbewoond bijna.

Ik kijk maar niet meer. Maar een van de zes loopt niet het station uit. Het is een vrouw. Mijn bril is beslagen. Ik zie niet goed. Ik zie haar niet goed. Ze is nog ver weg

maar ze komt mijn kant uit. Moet ze weer terug vanwaar ze gekomen is? De weg is lang. Ik kijk niet meer, ik tuur. Een jonge vrouw in de vroege ochtend, stralend alsof het voorjaar is aangebroken. Het lijkt wel of ik haar ken en dat ze mij kent. Maar mijn bril is beslagen. De armen uitgestrekt komt ze op me af. Met de blijde lach der herkenning, uitnodigend. Kom in mijn armen, mijn liefste. Maar dan is het voorbij. Ik ben een sufferd want even achter mij staat een jonge man, een echte griezel met oranje-bruin haar, haar op te wachten. Ze komt in *zijn* armen en ik, weer terug in mijn trieste stemming van weleer, mompel gelaten de laatste twee regels uit een vers van Leigh Hunt, ooit vrij vertaald door de dichter Bloem:

| 41

*Jannie zoende me, uit de stoel
Waar zij in zat opgesprongen.
Tijd, jij dief, die elk gevoel
Op den duur hebt weggedrongen –
Noem mij oud, versleten, kaal,
Geef voor alles me onvoldoende
Maar vergeet niet dat eenmaal
Jannie me zoende.*

Ik proef de laatste woorden op mijn tong: Jannie me zoende, zeg het nog eens langzaam en dan vlug. Is dat echt Nederlands? Het lijkt de taal van Eros wel. Er zit iets in van de zoete zonde, die soms, soms de wereld in haar macht krijgt. Op een druilerige ochtend, in November, op het station in Nijmegen. Voorbij, voorbij en och voorgoed voorbij.

Zeur niet, denk ik. Ga naar Rotterdam. Zeg je lesje op. En denk niet dat ze met uitgestrekte armen op *jou* toe kwam lopen. Of liever: denk het maar wel. Want de werkelijkheid is niet waar.

Een teug verrukking op een kruik verdriet. Dat is het leven waar ik bij blijf zweren. Helaas, de teug is al lang op.

Op naar Rotterdam.

Heimwee (2)

La jeune captive

1

| 43

Op 27 juli 1794 werd Maximilien Marie Isidore de Robespierre gearresteerd. Aan het schrikbewind van *l'Incorruptible*, de onomkoopbare, was een einde gekomen. Voor sommigen net te laat. En de dag daarna kwam ook een einde aan de uitvoerder van dat bewind. Hij had een van de meest verfijnde en dus gemeenste wreedheden verzonnen of minstens in praktijk gebracht: de 'republikeinse huwelijken' waarbij vijftig mannen en vijftig vrouwen, ruggelings aan elkaar vastgebonden in een boot werden gezet die in het midden van de rivier tot zinken werd gebracht. Robespierre zelf viel onder de guillotine. Een proces werd hem niet gegund.

Voor sommigen was dat te laat, onder wie André Chénier, die op 25 juli 1794 des avonds om zes uur samen met vier en twintig anderen uit de gevangenis, de Conciergerie in St Lazare werd gehaald om te worden onthoofd. Hij was toen 32 jaar oud. Op diezelfde dag was hij des ochtends ter dood veroordeeld. Een groot deel van het ancien régime was in de Conciergerie samengepakt en wachtte daar, naar men zegt niet zonder élégance en speelsheid, op zijn beurt om voor de bloedraad te verschijnen. Dat ging met enige willekeur gepaard zodat sommigen vrij lang in de Conciergerie verbleven. Een

van de aldaar gedetineerden was Aimée de Coigny, een jonge vrouw van 25 jaar, van uitzonderlijke schoonheid. Veel meer kwam Chénier over haar niet te weten, want hij kon haar wel zien maar ze zat achter andere tralies dan hij. Hij wist niet dat ze al op vijftienjarige leeftijd getrouwd was. Hoewel zelf niet van adel, was hij wel min of meer in dat milieu opgenomen en, wat te verwachten was, gebeurde. Hij werd smoorverliefd. Met die verliefdheid kon hij onder de gegeven omstandigheden weinig doen. Maar hij was een dichter, al had hij nog weinig of geen gedichten naar buiten laten komen. En dan te maken krijgen met een jonge gevangene, een vrouw, wier hoofd weldra onder de guillotine zou vallen. Het grote gedicht *La jeune captive* dat hij voor en over haar schreef behoort, mede door wat erop volgde, tot het gebied van de pure romantiek. Het verscheen zes maanden na zijn dood in een tijdschrift. Het begint met de klacht van de jeugdige gevangene, die zelf sprekend wordt opgevoerd. Zij ziet de morgenstond en zucht:

*Et moi, comme lui belle, et jeune comme lui
Quoi que l'heure présente ait de trouble et d'ennui.
Je ne veux point mourir encore.*

En het eindigt na vele, vele van die gedragen, zoetvloeiende zinnen met de verzuchting

Toi, Vertu, pleure si je meurs.

Ook zelf neemt de dichter in het midden van het vers uitvoerig het woord. Ik hoop en verwacht dat mijn lezers het Frans nog voldoende beheersen om deze klacht te savoueren:

*Comme un dernier rayon, comme un dernier zéphyre
Animent la fin d'un beau jour*

*Au pied de l'échafaud j'essaye encore ma lyre
Peut-être est ce bientôt mon tour.*

2

En zijn beurt kwam heel gauw. Heel anders verging het de jeune captive, die nog niet wilde sterven. Ze legde het aan met een andere medegevangene: De Montrond, 'briljant zelfs in de gevangenis, maar niet zeer eerbaar'. Die kreeg voor veel geld van een beambte gedaan dat zij van de lijst van samenzweerders, die uiteraard de dood wachtten, werden geschrapt. En ze kwamen vrij. Zij was inmiddels al van haar eerste man gescheiden en trouwde nu hals over kop, nog voor Chénier aan zijn bittere einde kwam, met De Montrond. Het was geen goed huwelijk en het liep al gauw op een tweede scheiding uit. Ze was intussen opgenomen in de fabuleuze kring rond Talleyrand en dat betekende niet dat zij deugdzaam werd. Ze stierf in bed in het jaar 1820. Ze was toen 51 jaar.

Zo'n prozaïsch einde van zo'n romantisch verhaal. Ze werd onsterfelijk door Chénier en leeft voort in de harten van hen die willen blijven dromen. Ze was nog maar een lente, dichtte hij en ze wilde de oogst zien.

Dáár kon Chénier niet voor zorgen. Daarom deed ze het zelf.

Goed *en* kwaad

46 | TOEN WE DE TWEDE WERELDOORLOG na vier jaren, die langer leken te duren dan de veertig jaren daarna, achter onze schraal geworden rug hadden, waren we in Nederland allemaal min of meer gek. Niet zo gek gelukkig dat er een bijltjesdag van kwam, maar wel zo uitzinnig dat we Trees die vandaag vrijde met een Canadees daarom vaderlandslievend vonden, maar Annie die gisteren met Helmut flirtte daarvoor afstraffen met een kale kop, door vuige sadisten tot stand gebracht onder gejuich van de blijie menigte op het marktplein. Kaalscheren was ook toen niet een in het recht erkende strafsoort. En daarom was het ook niet nodig de verdachte te horen in een fatsoenlijk proces. Wat wel door het recht was geregeld, waren de tribunalen – een jurist, geflankeerd door twee ‘goede’ burgers –. Zij werden in het leven geroepen om in kleine zaken kleine politieke delinquenten af te straffen maar in beginsel kenden zij maar één strafmaat: tien jaar detentie. En dan de kampen, waar de bewakers meest ongecontroleerd konden huishouden. Zij brengen mij in gedachten de woorden van de niet zo bekende Franse wijsgeer van Nederlandse afkomst Helvetius die in zijn boek *De l'Esprit* droogweg vaststelde dat er weinig mensen zijn die als zij daartoe de macht hebben, anderen *niet* zouden folteren om hen tot hun denkbeelden over te halen. En even verder schrijft de man kort maar krachtig:

'L'homme humain et modéré est un homme très rare'. De geschiedschrijver van het Koninkrijk in de Tweede Wereldoorlog, Dr. Lou de Jong laat in deel 12 eerste helft (Epiloog) over wat in die kampen gebeurde een Maas-richtse arts aan het woord. Die verhaalt over wat hijzelf heeft waargenomen. Ik laat het bij drie voorbeelden: (1) laten raden hoe oud de bewaker is en dan zoveel slagen geven als ze misgeraden hebben (2) de zoon van S. moest zijn eigen vader slaan en (3) opsluiten in een hondenhok en dan laten blaffen.

In die tijd kwam ook de Nederlandse regering, zeer letterlijk aangevoerd door Koningin Wilhelmina, uit Engelse ballingschap terug naar het vaderland. Of de koningin beter had gedaan om in 1940 in Nederland te blijven, daarover is zo'n zestig jaar later een fel en woedend dispuut ontstaan. In haar boek uit 1997 *Om erger te voorkomen* betoogde Nanda van der Zee dat meer Joden voor transport en vergassing behoed zouden zijn gebleven als de vorstin, 'krijgshaftig in een vormeloze jas', gekozen had voor blijven. De schrijfster vond tegenover zich Fasseur die haar verwantschap met Mussert verweet en Lou de Jong wiens biografie zij aanvankelijk zou schrijven. Wie gelijk heeft, valt niet uit te maken om de simpele reden dat een van de twee opties die vergeleken moeten worden zich niet heeft voorgedaan. In België heeft het blijven zitten van Leopold na de oorlog tot een langdurige koningscrisis geleid; in Noorwegen was hetzelfde gedrag van de koning heilzaam. Het lijkt vreemd dat juist waar de vraag naar goed of kwaad een kwestie van geloven en niet van weten is, de verdeeldheid van de true believers tot zulke harde confrontaties leidt. Men denke maar aan de godsdienstoorlogen, de inquisitie, de vervolging en foltering van ketters van eerder tijden,

maar helaas ook nog van nu. Niet veel anders is het met politieke systemen. Dat het communisme voorlopig tenminste in de westerse wereld is uitgeschakeld mag ons verheugen, het betekent niet dat het kapitalisme goed is.

48 | Een van degenen die met de vorstin en haar dienaren (dat is de zuivere vertaling van het woord minister) in 1945 naar Nederland terugkeerde, was Jhr. O.C.A. van Lidth de Jeude. En nog wel als minister van oorlog, al was het kantje boord en dat niet omdat er geen oorlog meer was. In vroegere tijden was hij, rustig in Den Haag, al minister van waterstaat geweest. Hij was wat verlaat – 26 mei 1940 – in Londen aangekomen en verwachtte niet anders dan dat de steek van de minister hem weldra zou sieren. Hij behoorde immers tot de upper ten. Het duurde wat langer dan hij gewent en verwacht had, maar het kwam er toch van. Vanaf zijn komst in het Verenigd Koninkrijk hield Van Lidth een dagboek bij dat onlangs in twee banden (1700 bladzijden) in druk is verschenen. Daarin gaat hij behoorlijk te keer tegen zijn collega's en hij kon dat te geruster doen omdat hij in zijn testament had bepaald, dat het dagboek pas vijftig jaar na zijn dood mocht worden gepubliceerd.

Het oordeel van het nageslacht over Van Lidth is niet onverdeeld gunstig om het voorzichtig te zeggen. Men vond hem lui. Als je beseft hoeveel kwaad actieve en dus niet luie politici hebben aangericht kan dit verwijt niet zwaar wegen. Talleyrand, ooit bisschop van Autun, was een van de voortreffelijkste staatsmannen uit de negentiende eeuw en tevens een van de luiste die bovendien de luiheid voor diplomaten en politici een onmisbare eigenschap vond. (Voor er misverstanden ontstaan wil ik maar meteen zeggen dat Talleyrand niet een van de voortreffelijkste mensen uit zijn tijd was. Hij was corrupt

bij het leven en als het over vrouwen ging was Clinton bij hem vergeleken een baby.) Bovendien, ik kom terug bij Van Lidth, wat was er te doen voor een minister van oorlog van een land dat had gecapituleerd?

Er waren andere bezwaren tegen de man aan te voeren. Om dat in een helder licht te stellen moet ik eerst een passage uit het dagboek citeren. Het is 24 januari 1941:

Hartig standje uitgedeeld aan mej. Adema (typiste...) die 's avonds dronken in de sbelter is aangekomen met twee marechaussees... Zij pleit dat zij sinds de bom in Stratton Street niet meer had kunnen eten, omdat zij van streek was en daardoor bevangen werd door de whisky die zij gedronken had om zich wat op te kikkeren, Het blijkt dat de beide marechaussees ook dronken waren... Ik heb haar medege-deeld dat haar vergunning om elke veertien dagen een vrij weekend te genieten wordt ingetrokken en dat zij bij de eerste de beste aanmerking op haar gedrag onberroepelijk ontslagen wordt.

Hoe het verder gelopen is met mej. Adema, die nu mevrouw Adema zou heten, is mij niet bekend. Wel hoe het de man die toen nog geen minister was later is vergaan. Mijn zegsman is (weer) Lou de Jong: 'Medio november 1944, werd Van Lidth de Jeude enkele malen in beschonken toestand door de Londense politie van straat opgepikt. De Nederlandse minister van justitie kreeg dit te horen en er werd aan Gerbrandy duidelijk gemaakt dat Van Lidth de Jeude het advies moest krijgen ontslag te nemen. Daar is van afgezien omdat op dat moment het tweede kabinet-Gerbrandy al wankelde'.

Mejuffrouw Adema kreeg na een keer dronken thuis gekomen te zijn nog één kans van haar welwillende baas. Maar die man zelf werd, na als minister minstens twee

keer beschonken *niet* op eigen kracht thuis te zijn gekomen, nog niet onherroepelijk ontslagen. Verschil moet er zijn. Toch is het wel leuk, een Nederlandse minister in een Engelse goot. En je hoeft daarom nog geen slechte minister te zijn.

50 | Veel erger is de aantekening in zijn dagboek van 17 augustus 1942, een dag waarop aan iedereen bekend moest zijn wat er op het continent dat Europa heet, Joodse mensen werd aangedaan. De man stond toen op het punt minister te worden. Dat zou in de kranten komen en door de radiozenders (Radio Oranje, Brandaris en BBC) worden verkondigd. Ik citeer verder: 'Ik zal door bemiddeling van Gerbrandy gedaan zien te krijgen, dat alle drie hetzelfde bericht uitgeven, zoo sober mogelijk. Dat jodenklikje dat pers en radio bedisselt kan gemakkelijk incognito achter de schermen blijven en schitteren, maar het is niet 'fair' den anderen bloot te geven'.

Het einde van dit citaat is mij niet erg duidelijk geworden. Het begin wel.

Kwaad *en* goed

1

| 51

Als hij al tot de grote drie behoorde, was hij in elk geval van hen veruit de kleinste. Maar hij kwam wel het eerst aan de beurt. Nog in het jaar dat de anderen de vrede vierden, werden zij alle drie ter dood veroordeeld. Het vonnis van Blokzijl viel op 25 september, dat van Van Genechten op 17 oktober en dat van Mussert op 12 december 1945. Van Genechten onttrok zich aan beroep in cassatie en aan de voltrekking van zijn doodvonnis door zelfmoord te plegen. Hij liet een indrukwekkende brief achter. Ik haal daaruit twee korte passages aan:

De vergissingen, die wij begaan hebben, zijn dan ook te fundamenteel om door een beroep op de goede trouw gedekt te worden.

en: Daarbij komt in mijn persoonlijk geval, dat ik er mij bewust van ben geworden, dat ik door mijn optreden het Nederlandse volk ten diepste heb gegriefd, zulks alhoewel ik mij er steeds ten zeerste mede verbonden heb gevoeld en zeer gelukkig was temidden ervan te kunnen leven. De oorzaak van dit optreden ligt in een verbitterde verstandelijke hoogmoed.

Dat is, naar het mij voorkomt, zeker niet een onwaardig afscheid. Maar na de oorlog waren wij allemaal min of meer gek en dat uitte zich ook in een soort van morele verontwaardiging die geen grenzen kende. Mr. Reine

Friedman van der Heide die met haar nogal groezelige boekje *Drie processen* (1946) daarvan een voorbeeld biedt, schrijft aan het slot van haar beschouwing over het proces Van Genechten: 'Er zijn vele punten in Van Genechtens brief, die tot tegenspraak prikkelen, maar het heeft geen zin te discussiëren met iemand die niet meer kan antwoorden'. Dat is barre onzin. Wij zijn voortdurend in gesprek met de doden van voor Socrates tot na Stalin. Over de taak van de advocaat in dergelijke politieke processen laat zij ook nog even het licht schijnen en zij ver-raadt daarbij een kortzichtigheid waaraan wij in die dagen zowat allemaal leden: 'Ondankbaar is de taak van den verdediger; ondankbaar omdat hij weet zich te moeten bepalen tot juridische argumenten en omdat hij óók weet in zaken als deze met formeel-juridische argumenten geen indruk te zullen maken; ondankbaar ook, omdat hij weet, niet zo in de bres te kunnen springen voor een dergelijke verdachte als voor een gewone misdadiger'. In die tijd was dit een vrij algemeen gevoelen maar nu pas gaan we zien dat dat komt omdat we gek waren: een advocaat moet juist voor zulke mensen alles uit het vuur slepen. Ik meld ook nog met nadruk dat de schrijfster het betreurt dat Blokzijl, Van Genechten en Mussert zijn berecht zonder dat te hunnen aanzien een voorlichtingsrapport was opgemaakt. Ik wist dat niet, maar het bewijst wel hoe slordig wij toen met de rechtmatige belangen van politieke verdachten omsprongen. Omdat ik mijn beschouwing straks wil toespitsen op het proces Blokzijl, bericht ik over het proces Mussert enkel nog dat mijn (vroegere) collega bij de Hoge Raad Prof. Mr. R.M. Mok in een feestbundel ter ere van een andere collega, Prof. Remmelink, een boeiend artikel heeft geschreven: *Het doodvonnis van Mussert*, een terugblik veertig jaar later

(de bundel is uit 1987). Daarin uit de auteur twijfel aan de juistheid van het tegen Mussert uitgesproken doodvonnis. Allereerst, maar dat is gek genoeg maar van betrekkelijk belang, omdat hij, zoals hij zegt, onvoorwaardelijk tegen de doodstraf is en dus ook tegen deze doodstraf. Maar in die 'jaren veertig' hielden de tegenstanders van de doodstraf voor politieke delinquenten zich erg ge-deisd (we waren, zoals ik al vaak zei, gek) en in heel Europa en naar ik aanneem ook overal daarbuiten werd genadeloos afgerekend met politieke tegenstanders. Neurenberg ging ons voor en daar werden de schuldigen aan vleeshaken opgehangen. Toch is er in die dagen een principieel debat gevoerd in het *Nederlands Juristenblad* over de rechtmatigheid van de doodstraf voor politieke delinquenten, waarbij Langemeijer voor en Van Bemmel tegen was. Maar de twijfel bij de schrijver is vooral gerezen omdat er tegen de veroordeling en met name de bewezenverklaring formeel-juridische bezwaren (ik gebruik de term hier met opzet) konden worden aangevoerd. Mok besluit zijn artikel dat niet voldoende aandacht heeft gekregen, met de vaststelling dat er sprake was van een 'afrekening'. 'De rekening', zo betoogt hij, 'is daarbij steeds door de verliezer betaald. Omdat hij verliezer was, was iemand natuurlijk nog niet schuldig, maar evenmin behoefde hij om die reden onschuldig te zijn... *Verpakking in een rechterlijke uitspraak maakt een politiek noodzakelijke afrekening niet tot recht.*' In de zaak Mussert is, volgens Mok, de verdediging door de bekende advocaat Wijckerheld Bisdom, 'niet slechts bekwaam, maar af en toe briljant gevoerd'. Maar spijt is een te zwak woord – woede wellicht een betere weergave van mijn gemoedsgesteltenis – als ik direct daarna lees, dat de brilje niet geholpen heeft (dat is, niet alleen in het recht, vaker het

geval) maar dat de pleidooien voor de Bijzondere Raad van Cassatie net zo goed met 'rabarber, rabarber' gevuld hadden kunnen worden. Ik herhaal: gekken, en dat waren we toen, kunnen niet luisteren.

2

En toen het morgenrood den Oostelijken bemel in vlammen zette, viel temidden van een beklemmende stilte het salvo dat een einde maakte aan het leven van den man, die met zijn propaganda ons volk vergeefs trachtte rijp te maken voor het nazisme. Hiermede was het eerste civiele doodvonnis na de bevrijding in Nederland voltrokken.

54 |

Dit soort romantiek rond een executie, waarmee het verslag van de zaak Blokzijl eindigt, kunnen we nu alleen maar als weerzinwekkend ervaren.

Marius Louis Hugh Wilhelmus Blokzijl was zestig jaar toen hij op 11 september 1945 in het Paleis Kneuterdijk te 's Gravenhage moest terechtstaan voor het Bijzonder Gerechtshof aldaar. Hij had geen mensen verraden, niet deelgenomen aan razzia, geen moordpartijen bevolen of bijgewoond. Nooit ook, zover mij bekend, in zijn praatjes aangespoord of opgewekt tot geweld. Hij had de hele bezettingstijd door radiopraatjes gehouden, waarin hij Nazi-Duitsland verheerlijkte en iedereen die niet die kant koos in de oorlog voor dom uitmaakte. Het gerechtshof veroordeelde hem ter dood en die ultieme strafmaat, die thans niet meer opgelegd kan worden aan de ergste oorlogsmisdadigers in het Joegoslavië-conflict, motiveerde het Hof onder meer met de vaststelling dat Blokzijl door zijn propaganda duizenden in het ongeluk heeft gestort. Deze motivering van de straf moet te halen zijn uit de bewijsmiddelen. Dat was vanzelfsprekend niet het geval. Maar *feiten van algemene bekendheid* hoeven niet

bewezen te worden en kunnen onbewezen als motief dienen voor de strafmaat. Toen Blokzijl in cassatie ging van het doodvonnis, besprak de advocaat-fiscaal Lange-meijer dit punt ook. Hij achtte het feit, naar mijn mening uiterst terecht, niet van algemene bekendheid, maar was van oordeel dat dit de verdachte niet kon baten omdat de Bijzondere Raad van Cassatie ook bevoegd was zelfstandig de straf vast te stellen, terwijl Blokzijl de doodstraf ook verdiend zou hebben als deze passage uit de strafmotivering werd geschrapt. Maar de Bijzondere Raad maakte korte metten met het argument. Hij oordeelde dat het wel van algemene bekendheid was dat Blokzijl door zijn optreden duizenden in het ongeluk had gestort.

| 55

Je schrikt als je de hooghartige motivering van de straf door het Gerechtshof naleest:

De gemeenschap behoort een zo verderfelijik lid uit te stoten. Alleen met het leven kan een reeks van misdaden als deze worden beboet.

De passages waaruit zijn hulp aan de vijand moeten worden afgeleid, bestaan in de ten laste legging uit dertien fragmenten, genomen uit de radiovoordrachten. Ik geef er drie letterlijk weer, waarbij geen ander criterium voor de keuze heeft gegolden dan dat het de kortste zijn.

11 Ja, de goede, de echte Nederlander is ergens tegen. Den gebelen dag is hij er tegen. Men wil hem nieuwe ideeën, nieuwe overtuigingen brengen, die elders in de wereld onder grote volkeren nieuwe levensmoed hebben gebracht, maar hij is er tegen.

v Mijn waarde anti – mannetje kom tot jezelf, overwin je valse schaamte, wacht niet af totdat je een deel van een steeds slinkende minderheid bent geworden, maar zie in, dat

*elk verder uur van afwachten en lijdelijk verzetje spelen
een uur verlies voor je volk en je vaderland is.*

*XI Zeker, onze landgenoten, die vooral bij de strijd der zee
en in de lucht als soldaten of als bemanning onzer koop-
vaardijsschepen aan de andere zijde het leven lieten, hebben
niet minder moed getoond en ook in de eerlijke overtuiging
daarmee een offer op het altaar des Vaderlands te brengen.
Maar het is mij niet mogelijk deze opofferingen in dienst
van het internationale kapitalisme en de rijke joden zonder
vaderland in een adem te noemen met het zelfverloochen-
de idealisme onder mannen aan het Oostfront.*

56 |

Mooi is het niet. Maar of er daardoor niet veel meer mensen versterkt zijn in hun afkeer van Nazi-Duitsland dan aangemoedigd om tot diens gelederen toe te treden, vraag ik mij toch minstens af.

Toen Nederland door Nazi-Duitsland werd overwelddigd was Blokzijl 55 jaar. Hij had al een heel leven als journalist achter de rug, was toen de oorlog uitbrak correspondent voor het *Handelsblad* in Berlijn en in het bezit van een Nederlandse ridderorde. In het proces wordt gezegd dat van hem niets goeds bekend was. Het enige was misschien dat hij zich niet financieel verrijkt had door zijn keuze voor NSB en Duitsland. Hij was, zo blijkt uit het proces, eigenaar van vier huizen in Amsterdam. Hem werd gevraagd wanneer hij die gekocht had. Tien of twaalf jaren voor de oorlog, was het antwoord.

Het is volslagen ondenkbaar dat van iemand die op zestigjarige leeftijd terecht staat niets goeds valt te melden. Dat kun je zelfs nog doen van Hitler. Orwell schrijft op 21 maart 1940 dat Hitler toen die Engelse vertaling van *Mein Kampf* in het voorjaar van 1939 uitkwam, 'still res-

pectable' was. Daar kun je vraagtekens of zelfs uitroepetekens bijzetten, want de *Kristallnacht* waarbij het sein voor iedereen die oplette duidelijk op rood was gezet, dateert van november 1938. Maar er is geen reden waarom Blokzijl niet ten minste tot 10 mei 1940 respectabel was.

Een beroemdheid als Ezra Pound die heel wat indrukwekkender radioredes had gehouden ten gunste van fascisme en nationaal-socialisme heeft men de dans laten ontspringen.

De advocaat-fiscaal bij het Hof van Cassatie bracht tot uiting dat hij zelfs in de zaak Blokzijl gearzeld had of hij wel de doodstraf zou eisen. Hij vond het dus een heel zware zaak. Hij deed het helaas wel. Hij zegt: 'Ik heb gezocht naar datgene dat in de stukken in zijn voordeel te vinden was, maar ik moet erkennen dat ik zeer weinig gevonden heb'. En nog eens: 'ik heb gezocht naar een omstandigheid die mij een nog enigszins gunstig beeld van de gezindheid van de verdachte zou kunnen geven, maar ik heb niets kunnen vinden, afgezien dan van de financiële onbaatzuchtigheid'. Alsof dat laatste niet bijzonder belangrijk en opvallend is.

Ook nu nog zal men in welk strafdossier van wie dan ook weinig vinden dat in het voordeel van de verdachte spreekt. Daar zijn die stukken ook niet op ingericht. Bovendien: het enige stuk waarin positieve zaken over Blokzijl hadden kunnen staan, ontbrak: het voorlichtingsrapport.

De advocaat-fiscaal bij het Hof van Cassatie verklaart zich te scharen achter het 'meesterlijk requisitoir' van de procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof waarin deze aantoont 'dat men deze feiten juist moet zien in het licht van de tijd waarin zij zijn gepleegd'.

Ik sluit me daar niet bij aan. Rechters moeten vonnis-

sen met het inzicht en de wetenschap die zij hebben in de tijd dat zij berechten. De hartstochten uit de tijd van honger en bezetting mochten geen maatstaf zijn voor hun denken en oordelen. Dat zij niet konden vonnissen als mensen die zestig jaar later moeten oordelen overeenkomstig artikel 1 van het Zesde Protocol van het Europees Mensenrechtenverdrag dat de doodstraf radicaal uitbant, is echter ook waar.

58 |

Ik ben ervan overtuigd dat als de doodstraf nog bestond, deze straf nu zeker niet aan Blokzijl zou zijn opgelegd, ook al is het strafklimaat verhard sinds de jaren zeventig.

Gedane zaken nemen geen keer, maar wij kunnen er, zo nu en dan, wel uit leren.

Wat mij in dit verband benauwt is dit: als ik in 1945 niet 19 jaar oud was geweest maar 49 en, hoogmoedige veronderstelling, als ik toen mee had moeten oordelen in de zaak Blokzijl, zou ik dan verder gekomen zijn dan de aarzeling van de advocaat-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie?

Ik kan het alleen maar hopen.

Casement *en* Talleyrand

RUIM VEERTIG JAAR GELEDEN maakte ik door de biografie van Duff Cooper kennis met de Franse staatsman Talleyrand (1754-1838), ooit bisschop van Autun en prins van Benevento.

Vier jaar geleden las ik voor het eerst over de Engelse consul in onder meer de Congo, Sir Casement (1864-1916). Beide persoonlijkheden boeiden mij bovenmate. Als ik het summier mag weergeven verwonderde mij vooral dat Talleyrand, corrupt als hij was, op zeer hoge leeftijd na een al dan niet berouwvolle biecht in bed is ontslapen en dat Casement, betrekkelijk jong, zijn einde vond op het schavot in de gevangenis van Pentonville.

Talleyrand heeft het gepresteerd zes heren te dienen die elkaar naar het leven stonden. Van het *ancien régime* (naar mijn idee zijn eigenlijke thuisland) tot en met de regering van de burgerkoning Louis Philippe met daar tussenin onder meer het tijdvak van Napoleon, wist hij zich steeds van een plaats binnen de macht te verzekeren om die plaats te verlaten en een andere heer te dienen als de tijd daarvoor rijp was, dat wil zeggen als de heerser van het ogenblik zijn macht kwijt aan het raken was. De man 'met de zes hoofden' heeft zich bij en door zijn diplomatieke bemoeiingen kolossaal weten te verrijken. Hij was priester gewijd, maar niet alleen zei hij dat geestelijk ambt, waarin hij tot bisschop was opgeklommen, zo

gauw hij kon vaarwel, maar bovendien was hij een der voorvechters van de confiscatie van alle kerkelijke goederen.

60 |

Hij trouwde op aandringen van Napoleon met een vrouw met wie hij tevoren een aantal jaren had samengeleefd en die hij vervolgens opzichtig verwaarloosde ten gunste van talrijke andere, meer spirituele dames, onder wie *La jeune Captive* van André Chénier. Hij maakte zich daarbij schuldig aan (medeplichtig aan) bigamie, want Madame Grand is nooit wettelijk gescheiden van haar eerste echtgenoot. Serge Fleury wijdt vele hoofdstukken van zijn levensbeschrijving aan de vrouwen van Talleyrand. Naar diens mening kon men met vrouwen veel beter dan met mannen 'sans regret et sans amertume' allerlei onderwerpen ter sprake brengen, ook de minst inspirerende. Zijn rol bij de moord door Napoleon op de jonge en ridderlijke Hertog van Enghien is op zijn minst genomen zeer dubieus geweest. Hij was een gokker zonder weerga. 'Als het om geld ging', aldus Cooper, 'was zijn houding van het begin tot het eind van zijn loopbaan onverdedigbaar. In dat opzicht had hij maar één principe, dat hij als jongeman al uitsprak en tot zijn oude dag trouw is gebleven: Je moet zorgen, dat je nooit een arme duivel wordt'.

Hij zou in onze tijd en ook lang daarvoor om al die eigenschappen volstrekt onhoudbaar zijn geweest in de politiek. Waarschijnlijk zou hij minstens onder een paar regimes in de gevangenis hebben gezeten en misschien wel, als hij niet zo slim was geweest, bij de ene of de andere omwenteling het lot van Casement hebben gedeeld.

En toch. Toen hij, tweeëntachtig jaar oud, zijn laatste publieke ambt, dat van Frankrijks ambassadeur in Engeland, met tegenzin vaarwel had gezegd, kon hij in zekere

zin terugzien op een leven waarin hij op grandioze wijze de belangen van Frankrijk, ja van Europa, had gediend. Zijn zes gezichten waren er, naar hij zei, in werkelijkheid slechts één. Niet hij was veranderd, maar degenen die in Frankrijk de macht uitoefenden. Als zij dat deden op een voor zijn land en de wereldvrede verkeerde manier (denk aan Napoleon), wendde hij zich van hen af. Fleury noemt hem in de ondertitel van zijn boek *Maitre souverain de la diplomatie*. Cooper verwoordt de vrij algemene opinie van de historici wanneer hij schrijft:

Gematigdheid, verzoening en een constitutionele monarchie, dat waren, als steeds de principes, waar Talleyrand aan gebocht was, en waarvoor hij, als de omstandigheden het toelieten, wilde strijden. Hij was er niet de man naar om voor zijn principes te willen sterven of om er veel ongemak of ellende voor over te hebben, maar hij hield er met buitengewone hardnekkigheid aan vast en bleef die op zijn manier trouw.

Hij is, ondanks alles, een weldaad geweest voor Europa. Toen hij op sterven lag, smeekte zijn familie hem toch een priester te laten komen om te biechten en zich te bekeren en anders dan De Lamennais, die een veel mooier karakter had dan hij, liet hij zich ten laatste door zijn familieleden ompraten en zo is hij toch nog in de hemel gekomen.

Kwaad en goed. Toen hij zijn laatste biecht keer op keer verschoof, stelde een goede bekende zijn familie gerust: 'Wees maar niet bang, hij is zijn leven lang een vredestichter geweest, hij zal nu niet weigeren voor zijn dood vrede met God te sluiten!'

Wie levenslang vredestichter is geweest, kan niet slecht zijn, ook al is hij niet goed.

Voor Casement loop ik toch wel wat warmer dan voor

Talleyrand. In zijn grandioze vertelling *Heart of Darkness* memoreert Joseph Conrad de gruwelijkheden die het Belgisch koloniaal bewind in de Congo heeft bedreven. Nederlanders hoeven zich overigens niet op de borst te kloppen want tevoren had Conrad in zijn eerste twee romans, *Allmayers Folly* en *An Outcast of the Islands*, twee Nederlandse kolonialisten in de Indische Archipel de volle laag gegeven. De uiterst conservatieve Conrad was ook een uiterst fel anti-kolonialist. In de jaren negentig van de negentiende eeuw ontmoetten Conrad en Casement elkaar in Midden-Afrika. Ze hebben daar zelfs een kamer gedeeld. Conrad verklaarde later dat Casement de enige was die hij in Afrika had bewonderd. Beiden verzetten zich op hun manier tegen de barre mistoestanden in het land dat toen persoonlijk eigendom was van de Belgische Koning. Rapport na rapport bracht Casement uit over de gruwelen die hij waarnam. Ik geef maar een klein stukje verslag weer als geciteerd bij Jeffrey Meyers, biograaf van Conrad, want wreedheid neemt in dit boekje al te veel plaats in:

Casement reported that Africans, bound with thongs that contracted in the rain and cut to the bone, had their swollen hands beaten with rifles until they fell off. Chained slaves were forced to drink the white man's defecations... men were lined up behind each other and shot with one cartridge, wounded prisoners were eaten by maggots till they died and were then thrown in starving pye – dogs or devoured by cannibal tribes...

Uiteindelijk wist Casement de wereldopinie voor de zaak waarvoor hij stond te winnen en kwam er verbetering. De koning verkocht de Congo aan de Belgische staat (voor 50 miljoen francs). Casement ontving als be-

loning voor zijn volhardende moed in 1913 van de Britse regering het commandeurschap in de orde van St. Michael en St. George. Hij trad daardoor toe tot het rijk van de Engelse 'Sirs'.

Maar Casement, die zich in 1913, amper vijftig jaar oud, uit het publieke leven van Engeland terugtrok, had van moeders zijde ook Iers bloed in zijn aderen. De eeuwigdurende strijd tussen Ierland en Engeland vond, kort daarna, Casement aan Ierse zijde. Hij had, meende Conrad, ook iets van de conquistador over zich en was lichtelijk megalomaan.

De vijand van mijn vijand is mijn vriend, dat was het beginsel waarnaar Casement zich nu begon te richten. Duitsland was vanaf 1914 de vijand van Engeland evenals Ierland dat al eeuwen was. Casement vertrok in december van dat jaar naar Duitsland. In 1916 kwam hij in een Duitse onderzeeboot terug naar Ierland met als doel een opstand tegen Engeland te ontketenen. Hij werd gearresteerd, naar Engeland gebracht om daar terecht te staan, ter dood veroordeeld wegens hoogverraad en op 16 augustus 1916 opgehangen.

Goed of kwaad? Laten we aannemen dat hoogverraad een kwaad is, ook als het verraad wordt ingegeven door een brandende liefde voor het land dat door het verraad moet worden gesteund. Maar dan nog had Casement in zijn strijd tegen structurele wreedheid de dank van de humane wereld verdiend. Hij kreeg die ook. Maar niet voor lang. De humane wereld werd later spijkerhard.

Ook over Casement, wat minder bekend in Nederland dan Talleyrand, is veel geschreven. De biografie van B.L. Reid heet: *The lives of Roger Casement*. Dat is naar mijn mening niet juist. Casement leidde één leven waarin goed en kwaad elkaar ontmoetten. En als ik het woord

'kwaad' voor hem gebruik, is dat maar ten dele juist. In zijn voorwoord vraagt Reid zich terecht af hoe een man te begrijpen is die in de opinie van een land een corrupt en verachtelijk persoon is, op zijn best nog een gek, en in de opinie van een ander, naburig land een groot man, een held en een soort heilige. Laat ik maar eerlijk zeggen: ik weet het niet.

Oud verhaal opnieuw

HET IS EEN OUD VERHAAL. Met het recht en met de verschrikkingen daarvan heeft het alles te maken. Het speelt in Engeland. Eind jaren zeventig van de negentiende eeuw.

| 65

Er was in de omgeving van Manchester een politieagent tijdens zijn surveillance doodgeschoten. Twee broers werden verdacht. Ze waren kort tevoren voor openbare dronkenschap opgepakt en waren toen vreselijk tekeergegaan tegen de man die nu dood was. Vooral de jongste broer, William, had het bont gemaakt. Iemand had hem bij die gelegenheid tegen het latere slachtoffer horen roepen: 'I will shoot you' en de collega-surveillant had kort voor de fatale schoten afgingen iemand voorbij zien komen en zei dat hij die als de jongste van de broers herkende. Kort daarna stonden de broers terecht voor moord. Het bewijs was niet eens flinterdun. Het was schijnbewijs. Een voorbeeld: toen men de dader(s) ging zoeken was men bij de hut gekomen waar de jongens plachten te overnachten. Toen de politie de hut naderde ging het licht uit. Ergo. De jury sprak de oudste broer vrij; maar William kreeg te horen dat hij schuldig was aan moord. Op moord stond toen en lange tijd daarna in Engeland alleen maar de doodstraf. De rechter zette de zwarte kap op en sprak het doodvonnis uit met de obligate toevoeging: '...and may God have mercy with your

soul'. Wegens zijn jeugdige leeftijd werd de doodstraf bij wege van gratie omgezet in levenslang.

66 | De jongen was volstrekt onschuldig. Toen dat jaren later kwam vast te staan, werd hij vrijgelaten met een schadevergoeding van 800 Engelse ponden. De dader, nieuwsgierig hoe dat wel zou aflopen, zat tijdens de rechtszitting onder het publiek. Maar dat wist niemand, behalve de man zelf. Hij heette Charles Peace en toen hem later werd gevraagd hoe hij het over zijn hart had kunnen verkrijgen te blijven zwijgen, toen hij hoorde dat William ter dood werd veroordeeld, zei hij zo ongeveer: Wie zou in mijn omstandigheden anders gehandeld hebben dan ik deed? 'Could I have done otherwise, knowing as I did, that I should certainly be hanged for the crime?' Hij wist toen hij dat zei al dat het maar uitstel van executie voor hem zou zijn.

Een dag na deze rechtszitting in Manchester schoot Peace zijn vroegere buurman Dyson dood. Die had hem de toegang tot zijn huis ontzegd, naar later bleek niet zonder reden, want hij had iets met Dysons vrouw. Peace ontkwam en was daarna spoorloos. Hij leefde onder de naam Thompson en met perfecte vermomming als eerzaam burger, die ver over de zestig jaar *leek*, in een buitenwijk van Londen. Hij was een muzikaal man, een dierenvriend, een vroom kerklid, een voortreffelijk buurman en een uitvinder. Uitvinder van een kleine schuifladder zo licht dat je die in je broekzak kon steken. Zijn omgeving hield Thompson voor een bemiddeld man die van zijn centen kon leven. Toch werkte hij, maar alleen 's nachts. Dan was zijn alter ego William Peace met die ladder in de weer, want hij was ook nog een van de meest befaamde meesterdieven uit de geschiedenis. Na lange tijd werd hij echter een keer op heterdaad betrapt.

Hij probeerde weer te ontsnappen en weer gebruikte hij daarbij een vuurwapen en verwondde een politiemann, zij het deze keer niet fataal. Bij zijn arrestatie gaf hij als naam op John Ward. Hij werd ontmaskerd op een wonderlijke manier, te lang en te ingewikkeld om hier uit de doeken te doen. Voor diefstal met geweld werd hij tot levenslang veroordeeld maar van het een kwam hier letterlijk het ander. De moord op Dyson werd weer opgerakeld; diens naar Amerika vertrokken vrouw werd teruggehaald en zij herkende in John Ward de buurman die haar vriend was geweest en die haar man had vermoord. Dat leverde een nieuwe rechtszaak op, ditmaal voor moord. En toen hij daaraan schuldig was bevonden en de doodstraf zou worden voltrokken, bekende hij een priester dat hij een paar jaar geleden ook de politiemann had doodgeschoten voor welk feit William Hebron al een tijd in de gevangenis zuchtte. In zijn laatste brief aan zijn vrouw ontwierp hij een soort grafschrift: *In Memory of Charles Peace who was executed in Armley Prison, Tuesday, Februari 25th, 1879, Aged 47. For that I done but never intended.*

| 67

De First Earl of Birkenhead aan wiens boek: *Famous Trials* ik het merendeel van deze gegevens heb ontleend, beëindigt het verhaal van Charles Peace als volgt: 'A more curious and complicated personality than that of Charles Peace can rarely have existed'. Zo merkwaardig dat ik in dit kort bestek een flink aantal vreemde zaken heb moeten weglaten. Eén ervan vertel ik nog: Toen hij onder de naam Thompson 'rentenierde' in een flink huis in Londen, woonde hij zogenaamd met zijn jonge vrouw op de benedenverdieping, terwijl zijn huishoudster met haar kinderen op de tweede etage huisde. Ter zitting bleek dat de jonge vrouw zijn maîtresse was en de huishoudster zijn vrouw.

Jessie en Mathilde

68 | VROUWEN VAN BEROEMDE (of beruchte) mannen krijgen heel wat meer te verduren dan mannen van beroemde (soms beruchte) vrouwen. Gaat het over een beruchte man, dan delen zij veelal, verdiend of onverdiend, volop in diens smadelijke lot. Ook hun hoofd valt onder de guillotine als het *ancien régime* een einde neemt. Of zij ontvangen als beloning voor hun trouw (met de kinderen die zij baarden) de gifbeker. Ook wel worden ze samen met hun man ondersteboven aan een benzinepomp opgehangen. Of, ik geef maar wat voorbeelden, zonder vorm van fatsoenlijk proces samen met hem gefusilleerd: Marie-Antoinette; Magda Goebbels en haar kinderen; Eva Braun; Clara Petacci en de vrouw van de Roemeense dictator Ceausescu.

Gaat het over een beroemde man, dan ligt het anders. De belangrijkste vraag van de biografen is dan: waren zij zulk een beroemde man wel waard? Hebben zij zijn grootheid begrepen en ernaar gehandeld? Probeerden zij misschien zelf ook aan hun trekken te komen om niet helemaal in het niet te verzinken? Een bij leven (en ook daarna) immens populaire schrijver als Dickens kon alleen zijn vrouw niet meekrijgen in die haast universele adoratie. Wel zijn schoonzusje overigens.

Joseph Conrad trouwde op 24 maart 1896 met de vijftien jaar jongere Jessie George. Hij schreef aan een

vriend dat niemand daarover verbaasder kon zijn dan hijzelf. En in diezelfde brief kenschetste hij Jessie weinig complimenteus als een 'onopvallend persootje (eerlijk gezegd is ze helaas lelijk – *plain*)'. En toch, zo voegt hij daaraan toe, is ze me zeer dierbaar. Ja, denk je dan, als dat niet het geval was, had je weinig reden om met haar te trouwen. Al is het waar dat Jessie een geduldig en goed typiste was en een voortreffelijke kok. En die kreeg de schrijver op deze manier voor niks en niemendal. Jessie is door vele biografen van haar man, onder meer door Virginia Woolf, door het slijk gehaald. Zij bewonderde Conrad in hoge mate, maar Jessie omschreef zij harteloos en *bijna* onvertaalbaar als 'a lump of a wife'. Het dichtstbij komt nog: een vleeskomp van een vrouw. Jessie overleefde haar echtgenoot lange tijd en schreef na zijn dood twee boeken over hem. Twee uur voor zijn dood deelde Conrad aan Jessie mee dat hij zich veel beter voelde om te vervolgen met de *gebeel* onvertaalbare maar ook alleszeggende woorden: 'I can always get a rise out of you'.

Heinrich Heine trouwde op 31 augustus 1841 met de meer dan vijftien jaar jongere Creszenzia Murat (Mathilde) met wie hij al zeven jaar had samengewoond. Heine zelf heeft zich nooit echt negatief over haar uitgelaten, wel een aantal van zijn mooiste verzen aan haar gewijd. Maar de meeste biografen van Heine zijn vooral woedend op Mathilde: zij heeft nooit een van zijn verzen gelezen; ze kende bovendien als Parijse 'grisette' niet eens Duits; ze had meerdere gaten in haar hand, kortom, ze zou, zoals Walter Wadepuhl schrijft, 'der gröszte Fluch' in het leven van Heine zijn geweest en zijn huwelijk met Mathilde was dan ook 'der gröszte Fehler seines Lebens'. Maar de laatste acht jaren van Heines leven, die hij, de levensgenieter, die aan de sombere Nazareners

ooit de oorlog had verklaard, doorbracht in de 'Matratzengruft' verliet zij hem niet. Wadepuhl heeft in de letterlijke zin van het woord geen goed woord over voor Mathilde en dat is des te erger omdat hij vele woorden aan haar besteedt. Lang geleden dacht Conrad Busken Huet heel anders over Mathilde; hij citeerde ten bewijze daarvan uit de postuum gepubliceerde brieven van Heine aan zijn 'liefste vriendin' met als absoluut bewijs één van die schitterende verzen, waarvan ik hiervoor reeds gewaagde. In 1870 schreef Busken Huet: 'Ik geloof niet dat na het *Stabat mater* in dit genre iets schoners geschreven is dan deze verzen' en waarvan ik het slot toch maar weer aanhaal, want a thing of beauty is a joy for ever:

*Bei allen Thränen, die ihr je
Geweint um unser Menschenweh,
Beim Wort, dasz nur der Priester kennt
Und niemals ohne Schauder nennt
Bei eurer eignen Schönheit, Huld und Milde,
Beschwör'ich euch, ihr Engel, schützt Mathilde!*

Het vers spreekt de engelen toe, nu de dood de dichter op de hielen zit: 'Das ist der böse Thanatos, er kommt auf einem fahlen Ross'. Presser twijfelt in zijn mooie opstel over Heine in *Maatstaf* (1955) een beetje over de rol die Mathilde in het leven van Heine gespeeld heeft maar zijn 'grondhouding' is voor haar toch positief te noemen. Typisch voor de ironie van Presser zelf is, dat hij de wat luchtigere ironie van Heine – 'Wir leben sehr einig, d.h. ich gebe in allen Dingen nach' – in zijn oordeel mee laat wegen.

Mathilde overleefde haar beroemde echtgenoot meer

dan 25 jaar, samen met, aldus Presser, een papegaai, een kat, drie Bologneser honden en zestig kanaries en, zo besluit hij dit thema, 'ik doe maar het best, net als bij Amalie en Therese Heine, te verwijzen naar de prachtige verzen, door haar man aan haar gewijd; ook hier stelt de poëtische realiteit ons ruimschoots schadeloos voor alle gebrek aan historische zekerheid'.

Over vóórnamen en Voornámen

Een kort intermezzo

72 |

I

Het *jus primae noctis* was in mijn tijd als student onderwerp van voortdurende hilariteit. Ik heb nooit begrepen waarom, of het moest dan zijn dat mannen altijd lacherig worden als in het liefdesspel de niet al te vaststaande 'normen en waarden' een pootje wordt gelicht. Daaraan dankt de *Decamerone* van Boccaccio haar tot in deze tijd behouden faam. Het 'recht' hield zo ongeveer in, dat tijdens de eerste nacht van een huwelijk tussen een knecht en een vrouw niet de knecht, maar de heer van deze knecht bevoegd was met de bruid het bed te delen. Na die eerste nacht mocht de bruidegom op zijn beurt, zoals het heet, zijn gang gaan. Het was maar één symptoom of liever syndroom waarin de voorrechten van de voornamen tot uitdrukking kwamen.

Als het *jus primae noctis*, hetzij als recht hetzij als gewoonte, ooit werkelijk heeft bestaan, rijst er bij mij een vraag die bij mijn weten nog niet is opgeworpen. Was toestemming van de bruid vereist? En als zij die niet gaf maar uiteraard zwichtte voor de sociale overmacht, pleegde de heer dan niet het misdrijf van vrijheidsberoving en verkrachting?

Leon Edel is de biograaf van de romanschrijver Henry James, de jongere broer van de binnen zijn kring even beroemde wijsgeer William James. Edel schreef ook een mooi en informatief boek over de Bloomsbury-groep in haar eerste periode. Over Virginia Woolf, nu overal bekend als de vrouw voor wie men al dan niet bang moet zijn; over Keynes de beroemde econoom, die na jarenlang geheerst te hebben over de wereld van het geld nu weer in het verdomboekje van de economen terecht is gekomen; over Strachey wiens *Queen Victoria* een nieuwe fase in de geschiedenis van de biografie inluidde en door wiens toedoen *The Lady with the Lamp*, Florence Nightingale (1820 – 1910) na haar dood nog beroemder werd dan zij bij leven al was. En over de anderen die – geheel of tot op zekere hoogte – tot die groep kunnen worden gerekend. In het voorwoord van dit boek van dik driehonderd bladzijden, schrijft Edel, die kort geleden op hoge leeftijd is gestorven: 'Ik zat toen midden in mijn lange, moeizame en uit vele delen bestaande biografie van Henry James en ik zei tegen mijn uitgever dat ik nooit meer zo'n groot werk onder handen zou nemen'. Zijn levensbeschrijving van Henry James, die als vrijgezel echt niet zo'n stormachtig leven heeft geleid, beslaat vijf banden met in totaal 2236 pagina's. Daarin worden we onder meer in den brede geïnformeerd over de drankproblemen van het huispersoneel: butler en kokkin Smith, een echtpaar dat door James uiteindelijk met veel wroeging ontslagen wordt. Die wroeging vond haar oorzaak in het feit dat het echtpaar het pas echt op een drinken zette als James naar het buitenland of in ieder geval voor lange tijd weg was. En dat gebeurde vaak. In deel 2, *The Conquest of London* 1870-1883, laat Edel op bladzijde 350 James in één van zijn

duizenden brieven aan het woord: ‘Het behoort tot de Britse gedragscode dat je een bediende de naam kunt geven die jou aanstaat en heel wat mensen hebben een vaste naam voor hun butler die alle opvolgers van deze butler ook moeten aanvaarden, so that the family needn't change its habits’. In een van de talloze korte verhalen van James, *A Bundle of Letters*, gebruikt hij deze kennis als hij een Engels meisje aan haar vriendin laat schrijven: ‘Lady Battledown verplicht al de gouvernantes in haar dienst dezelfde naam te voeren en ze geeft ze daarvoor vijf pond per jaar. Ik weet niet meer hoe ze haar noemt; ik geloof Thompson. Gouvernantes moeten vooral geen al te mooie naam hebben – ze mogen zeker geen naam hebben die aardiger klinkt dan die van de familie zelf’. Agatha Christie komt dat in haar autobiografie bevestigen. In haar jeugd (ze is geboren in 1891) hadden niet alleen de rijken bedienden. ‘En’, zo zegt zij met nadruk: ‘je behoorde als kind alle bedienden met veel respect te behandelen’. Maar de gediensstigen, een vakgroep waarbinnen ook een duidelijke hiërarchie bestond, moesten wel namen hebben die bij hen pasten, bijvoorbeeld Jane, Mary, Edith enz. Namen als Violet, Muriel, Rosamund en zo werden niet passend geacht. En een dienstbode kreeg te horen ‘Whilst you are in my service you will be called Mary’.

Niet alleen de achternamen van hun ondergeschikten stonden in de macht van de voornamen. De tijden zijn veranderd. Want als wij iemand drolletje drie noemen, verplichten we zijn nageslacht of zijn opvolgers niet zich ook zo te laten noemen. En de kans is groot dat we een kort geding aan onze broek krijgen wegens schending van de goede naam van ons slachtoffer. Is het recht op de eigen naam ook een grondrecht?

Over Van Kemenades

HET KOMT NOGAL EENS VOOR dat je met absolute zekerheid weet dat je bloedeigen overheid aan het liegen is geslagen. Dat gebeurt dan in niet al te rotte samenlevingen omdat de waarheid voor dit geval en voor deze keer te pijnlijk is. Maar er moet nog iets bijkomen, wil zo'n overheid gaan liegen: zij doet het pas als zij er, terecht of ten onrechte, van overtuigd is dat de door haar geschonden waarheid in de eerste tientallen jaren niet aan het licht kan komen. Anders gezegd, dat wij, het gewone maar daarom nog niet onnozele volk, wat we zeker weten niet kunnen bewijzen. Ik geef maar twee voorbeelden: het fotorolletje in de zaak Srebrenica en de officier van justitie die ongetwijfeld *wel* de waarheid en niets dan de waarheid sprak, toen hij zei dat iemand, een asielzoeker, als verdachte was opgepakt, hoewel het o.m. wist dat hij niet schuldig kon zijn, enkel en alleen om de publieke onrust te dempen. Als iemand zegt dat hij Van Kemenade heet moet je gaan oppassen; de een heeft het 'verdwijnen' van het filmrolletje goed gepraat in de zaak Srebrenica; de ander is zo onwijs dat hij denkt dat een onmenselijke dictatuur als die van China vanaf heden steeds humaner zal worden, nu ze voor 2008 de Olympische spelen toegewezen heeft gekregen. Hij had bovendien de brutaliteit de Europese Unie die tevoren gewaarschuwd had om de Spelen niet aan China toe te delen, grof te gaan beledi-

gen. Doet die club eens iets goeds, krijgt ze van de China-deskundige de volle laag. Ik noem hem onwijs, niet omdat het merendeel van hen die zich als deskundigen aandienen dat meer zijn al naar gelang het veld van hun deskundigheid groter is (en China is *beel* groot) maar vooral omdat hij blijkbaar nog steeds niet beseft dat er nog nooit een dictatuur van gedaante is veranderd en gemetamorfoseerd werd in een vredesduif omdat haar een gunst werd bewezen door de buitenwereld. Zij voelt zich daardoor alleen maar gesterkt. De enige manier om een dictatuur uit de wereld te helpen is helaas haar uit de wereld helpen. Duitsland, Argentinië, Chili, Cambodja enz. enz. *Negentienzesendertig* heeft hem blijkbaar niets geleerd.

Ik had het over de eigen overheid die liegt. En ik schaarde haar onder de niet al rotte instituties. Want in een dictatuur wordt niet alleen constant gelogen, maar wordt de leugen als absolute en enige waarheid opgediend. Lees Orwell toch maar weer, al is *negentienviertachtig* al lang voorbij. En lees bijvoorbeeld een van zijn vele voorspellingen die, Bolkestein ten spijt, althans in Nederland niet is uitgekomen: *The collected essays, 1943-1945*, 1 september 1944, pagina 263: 'Allereerst dan een boodschap voor de linkse journalisten en intellectuelen in Engeland: Denk er wel aan dat er altijd betaald moet worden voor onfatsoen en lafheid. En beeld je maar niet in dat je jarenlang als strooplikkend propagandist van het Sovjet regiem kunt optreden om straks plotseling weer binnen te treden in de wereld van het geestelijk fatsoen. Eens een hoer altijd een hoer.'

Recht voor Allen

Recht voor allen was het tijdschrift van Domela Nieuwenhuis (1846 – 1919), een van Nederlands vroege socialisten, die later tot het anarchisme overging. De titel van zijn tijdschrift had betrekking op de niet te loochenen ongelijkheid die bestond tussen de rechten van rijken en armen, van werkgevers en werknemers. Zo bestond in Domela's tijd de rechtsregel in het arbeidsrecht dat in een geschil over de hoogte van het loon de werkgever op zijn woord, desnoods onder ede, door de rechter moest worden geloofd. De werknemer niet. Die moest bewijzen, want zijn woord werd niet vertrouwd.

In de nu volgende korte essays en ideeën misbruik ik in zekere zin die term. Ik doel ermee op recht en rechtspraak verwoord op een wijze die voor iedere belangstellende, ook al is die geen jurist, te begrijpen valt. En liefst ga ik daarbij dan ook nog te werk met alledaagse gevallen. Dan zal blijken dat die nogal eens moeilijk worden in recht en rechtspraak en dat de rechters die erover moeten oordelen het vaak danig met elkaar oneens zijn.

1. De linnenkast of hoe het recht simpele zaken ingewikkeld maakt

In de mooie meimaand van het jaar 1994 kwam het er dan toch van. Monique ging verhuizen naar een ruimere flatwoning. Maar verhuizers zijn duur en bij een verhuizing komt toch al zoveel kijken. Soms gaan ze bovendien nogal ruw met de spullen om. Maar zus Wendy kwam als gewoonlijk weer een flink handje meehelpen. Een van de lastigste karweien was het versjouwen van een flinke linnenkast vanuit de berging beneden naar boven. Maar de zusjes waren voor geen kleintje vervaard. De trapruimte was krap, maar de trap niet hoog. Wendy was al boven en hield met één hand de voordeur van de flat open en met de andere hand de bovenkant van de kast vast. Toen Monique, onderaan de trap, de eerste stap naar boven zette, voelde ze meteen dat ze de kast niet in bedwang had. De kast kantelde en dreigde naar beneden te vallen. In haar radeloosheid gaf ze de kast een flinke duw naar boven in de hoop daardoor verder onheil te voorkomen. Helaas was dat nu juist de reden dat er onheil kwam. Want door die duw raakte de arm van Wendy in de krappe ruimte voor de deur bekneld. Dat heeft geleid tot een post-traumatische spierdystrofie en, toen niets bleek te helpen, tot amputatie van de rechteronderarm van de behulpzame Wendy.

Het liep dus slechter af dan meestal het geval is bij zulke huiselijke ongevallen, maar overigens heeft het alles weg van een incident uit het leven van alledag. Die ongelukkige afloop was niet het enige; het geval kreeg namelijk een juridisch staartje, zeg maar rustig staart, want pas op 12 mei 2000, zes jaar en twee dagen na de ongeluksdag, sloot de Hoge Raad de zaak af. In die periode heeft de zaak een wending van 180 graden gemaakt. Eén ding stond vast: Wendy leed als gevolg van het ongeval materiële en, zo vrees ik, vooral immateriële schade. Ik denk ook (latere verificatie heeft de juistheid van die gedachte aangetoond) dat Monique tegen particuliere wettelijke aansprakelijkheid verzekerd was en Wendy niet tegen ongevallen. Het eerste is namelijk zeer gebruikelijk en het tweede nogal ongewoon. Nu dat zo was, zal Monique zich tot haar w.a. verzekeraar hebben gewend, maar tot een regeling in der minne is het klaarblijkelijk niet gekomen. Dus procederen. Het lijkt dan alsof de zussen elkaar langdurig en venijnig in de haren zijn gevlogen maar het is de verzekeraar geweest, die Wendy vele jaren lang in drie instanties het leven zuur heeft gemaakt. Verzekeraars hebben de tijd en geld speelt bij hen wel een rol, maar niet het geld dat aan procedures wordt besteed.

Het klinkt misschien gek maar als je dit geschil bekijkt als een niet-jurist en het beschouwt vanuit de maatschappelijk gewenste oplossing, ligt de uitslag voor de hand. Wij verzekeren ons tegen gevaren die zich meestal niet verwerklijken. Dat is alleen anders bij levensverzekeringen, omdat de dood een gevaar is dat zich altijd verwerklijkt. Maar daar gaat het erom wannéér het gevaar

zich verwerkelijk. Er zijn heel wat mensen die zich levenslang tegen brand, tegen inbraak en tegen wettelijke aansprakelijkheid hebben verzekerd en braaf de premies hebben betaald zonder dat ze ooit geconfronteerd zijn met brand, inbraak of wettelijke aansprakelijkheid. Het rijtje is, ik geef het toe, in afnemende mate juist. Er zijn meer mensen bij wie wordt ingebroken dan van wie het huis afbrandt en in het wegverkeer komt aansprakelijkheid voor schade van anderen heel veel voor. Daar is dan ook voor het gemotoriseerde verkeer verzekering tegen wettelijke aansprakelijkheid verplicht. Maar buiten het wegverkeer is het met wettelijke aansprakelijkheid anders gesteld: ze komt zelden voor maar als ze voorkomt, kan ze huizenhoog oplopen en de niet verzekerde totaal ruïneren. Dat is de reden waarom wij ons zonder moppen tegen brand en wettelijke aansprakelijkheid verzekeren.

De maatschappelijk gewenste oplossing berust op de volgende vaststaande feiten. Wendy heeft bij haar gratis hulpbetoon zware schade geleden, geheel buiten haar schuld. De oorzaak van de schade is te zoeken bij Monique die (a) is gaan verhuizen (b) daarbij een grote linnenkast wilde overhuizen (c) bij het verwerklijken daarvan de kast niet in bedwang kon houden en (d) in die situatie de kast naar boven duwde. Zonder al deze feiten zou Wendy het ongeval niet zijn overkomen. Wendy te verwijten dat ze haar zus kwam helpen, lijkt me al te gek. Ik zeg ook niet dat Monique buiten de juridische sfeer iets te verwijten valt, maar wel dat allerlei feiten en omstandigheden haar als de voor het recht aansprakelijke aanwijzen. Tenslotte is in dit verband niet zonder belang dat de schade wordt gedragen door degene die daartoe het best in staat is. En dat is Monique. Die was verzekerd.

Wendy niet. Dit argument, ik voeg het er eerlijkheids-
halve aan toe, vindt bij juristen weinig aanhangers.
Progressieve belastingheffing is er echter een welspre-
kend voorbeeld van.

4

Het zou leerzaam kunnen zijn deze zaak aan twaalf vol-
strekt onpartijdige, belangeloze en redelijk intelligente
personen, gelijkelijk verdeeld over mannen en vrouwen
van welke discipline dan ook, voor te leggen. We hebben
dan immers te doen met mensen die maar in één opzicht
van goede rechters verschillen, te weten dat zij geen ju-
rist zijn. We leggen hen maar één vraag voor: wie moet de
schade, die Wendy geleden heeft, dragen? Zijzelf of Mo-
nique, lees: haar verzekeraar. Ze mogen van elkaars opi-
nie kennis nemen, deze bestrijden of zich erdoor laten
overtuigen. Ik twijfel er niet aan dat zij, zoal niet una-
niem, dan toch met grote meerderheid tot het oordeel
zouden komen dat de verzekeraar van Monique de scha-
de dient te vergoeden. Het is, op zich genomen, niet een
zaak met juridische valkuilen: de feiten zijn alledaags en
eenvoudig.

Vergelijk dat eens met die van de zaak Stichting Bega-
claim tegen de Staat der Nederlanden en de Vereniging
voor de Effectenhandel waarin de Haagse rechtbank op
3 april 2001 uitspraak deed. Zulk soort geldzaken is in het
recht meestal ingewikkeld en leidt in het strafrecht meer
dan gemiddeld tot vrijspraak. De opsomming van de fei-
ten, waarbij het over miljoenen gaat, vergde in die zaak
dertien kolommen, aanzienlijk meer dan de beoordeling
van het geschil zelf. Over die zaak hier één opmerking. Ik
citeer uit de samenvatting van de beslissing, de zoge-
naamde kop:

In de HCS-zaak is de betrokkene weliswaar vrijgesproken van overtreding van art. 336a (oud) en 225 Sr maar daaruit kan niet worden afgeleid dat hij zich niet schuldig heeft gemaakt aan hetgeen waarvan hij werd verdacht. Ook blijkt niet dat de betrokkene die feiten niet heeft gepleegd en/of de gerezen verdenkingen anderszins zonder grond zijn geweest.

Een rotsvast beginsel van ons strafrecht (en van het strafrecht van alle democratische gemeenschappen) is dat iemand voor onschuldig moet worden gehouden, totdat hij bij onherroepelijke rechterlijke beslissing schuldig is bevonden. De civiele rechter leert ons in deze zaak echter (daarin overigens al lang geleden voorgegaan door de civiele kamer van de Hoge Raad) dat wie onherroepelijk is vrijgesproken toch voor schuldig mag worden gehouden aan datgene waarvan hij werd verdacht. Beginselen hebben gelding, maar alleen als het goed uitkomt.

5

Terug naar kast en trap. De twaalf mensen waarover ik het ga hebben zijn nu drie rechters in de rechtbank, drie raadsheren in het Hof, een advocaat-generaal bij de Hoge Raad en vijf raadsheren in de Hoge Raad.

De drie rechters van de rechtbank wezen de vordering van Wendy integraal toe. De verzekeraar van Monique ging van dat vonnis in beroep. De drie raadsheren van het gerechtshof (zo heten ze ook als het drie vrouwen zijn) wezen de vordering van Wendy voor de helft af. Waarom? Omdat Wendy met de manier waarop de kast naar boven werd gebracht had ingestemd, zodat ook zij aan de ontstane gevaarlijke situatie had bijgedragen. Nu was gelijk en ongelijk tussen de zusters gelijk verdeeld en

als er geen verzekering tussen had gezeten, zou je dat als een soort Salomons oordeel kunnen waarderen. Monique, lees weer: haar verzekeraar, tekent cassatie aan en komt dus terecht bij de Hoge Raad der Nederlanden aan het Lange Voorhout te 's Gravenhage: de helft is in deze zaak nog steeds een flink bedrag. Ook Wendy gaat in cassatie: ze krijgt nu maar de helft van wat de rechtbank haar had toebedacht.

De advocaat-generaal bij de Hoge Raad, een rechtsgeleerd persoon, die in zijn zogeheten conclusie de Hoge Raad adviseert over de volgens hem gewenste oplossing, is het met het Hof eens en vindt dus dat het beroep in cassatie van beide zussen moet worden verworpen. Maar de rechters van de Hoge Raad verwerpen het beroep van Wendy (ik wil *alles* hebben) en honoreren het beroep van Monique, lees haar verzekeraar (ik wil *niets* betalen). Dat is de droeve afloop voor de behulpzame Wendy met haar geamputeerde onderarm. Zes jaar procederen en niks krijgen. Ja, zal de juridisch onderlegde lezer zeggen, dat demonstreert alleen maar de juistheid van het adagium: *lex dura, attamen lex*. Hoe hard de wet ook is, zij moet toegepast worden. Maar daarop kun je wel antwoorden, dat niet iedere rechter die op dit geval de wet moest toepassen, duidelijk en eenvormig zag waartoe die toepassing moest leiden. Ze kronkelden wat dat betreft door elkaar als wormen in een regenton. Ik beweer niet dat de beslissing van de Hoge Raad juridisch-technisch niet deugt. Als de hoogste rechter heeft gesproken, heeft dat ook weinig zin. Het is een beslissing waartegen geen nationaal beroep meer openstaat maar daarom is het nog geen goede beslissing. Het is integendeel de minst bevredigende oplossing.

Hierna volgt de overweging van de Hoge Raad die heeft geleid tot de algehele afwijzing van de vordering van Wendy. Wat er verder ook over te zeggen valt, belangrijk is in ieder geval dat de raadslieden van mensen die door toedoen van een ander (letsel)schade hebben geleden en die deze schade op de veroorzaker ervan willen afwentelen, weten wanneer zij zich in het belang van hun cliënt van een jarenlang durend duur proces moeten onthouden. Indertijd is befaamd geworden de zaak van de tennisbal, die bij een vriendelijk partijtje werd teruggeslagen met als gevolg dat een van de tennissers aan zijn rechteroog blind werd. Dat de vordering die door de gekwetste speler werd ingesteld, niet werd toegewezen lag vooral aan het hierbij betrokken sport- en spelelement. Daarvan kun je bij verhuizen toch bezwaarlijk spreken. En het is teveel gevraagd van iemand die bereid is bij een verhuizing te helpen, te eisen dat zij laat weten dat zij bij nader inzien daarvan toch maar afziet omdat het geen werk is voor amateur-verhuizers.

De overweging luidt: 'De feitelijke toedracht van het ongeval laat geen nadere gevolgtrekking toe dan dat hier sprake is geweest van een ongelukkige samenloop van omstandigheden. De door het Hof aan Monique verweten gedraging – namelijk de horizontale draaimanoeuvre waardoor het letsel van Wendy uiteindelijk is veroorzaakt – maakt een ongeval als het onderhavige niet onder alle omstandigheden zodanig waarschijnlijk dat Monique zich naar de eisen van de haar jegens Wendy betaamende zorgvuldigheid daarvan had behoren te onthouden. Voorts blijkt uit de stukken van het geding niet dat Wendy zich heeft beroepen op omstandigheden die tot een andere conclusie leiden. Hieraan kan niet afdoen dat

het ongeval bij Wendy tot ernstig letsel heeft geleid.'

7

En die duw naar boven dan, zou ik nog willen vragen. Maar goed, niet alleen een proces maar ook het praten erover moet ooit ophouden. Maar toch: waar in het vak vergrijsde juristen, volkomen zonder eigen belang en geheel onpartijdig zo met elkaar van mening (is in dit geval: van oordeel) verschillen, wordt het wel erg moeilijk, zo niet onmogelijk, voor iemand die juridisch een leek is, zijn houding te bepalen. Opvallend is voorts vooral dat de beslissing, vanuit maatschappelijk oogpunt en wenselijkheid bezien, steeds verder afdwaalt van wat redelijk (en voor de hand liggend) lijkt, naar gelang de zaak in hoger sferen terecht komt. En helemaal aan het slot gekomen, herhaal ik, wat ik al vaker heb gezegd: het kan ook anders.

2. Thomas More en het Arnhemse Gerechtshof

86 | MIJ BEREIKT EEN VERHEUGEND bericht: het Arnhemse gerechtshof, afdeling strafzaken, liet onlangs aan de buitenwereld weten dat het geen werk meer had. De voorraad strafzaken was op. Ook hoe dat zo gekomen was, werd ons uitgelegd. Hoewel de werkweek slechts 36 uren telt, hadden de raadsheren die zich met strafzaken bezig hielden wekenlang 50 uren gewerkt zonder dat, maar dat zeg ik erbij, rechters overuren in rekening kunnen brengen. Ik denk dat het Hof daarmee aan de minister van justitie en aan het publiek een bijzonder goedkope manier aan de hand heeft gedaan om overal in den lande de kasten met strafdossiers leeg te krijgen. Voor wat betreft de civiele sector ziet het er, vrees ik, wat minder florissant uit. Zou tachtig uur soelaas kunnen bieden?

Overigens zal de prestatie van het Arnhemse Hof, afdeling strafzaken, helaas niet in het *Guinness Book of Records* worden bijgeschreven. En wel hierom niet.

Thomas More, de vriend van 'onze' Desiderius Erasmus (maar aanzienlijk bloeddorstiger als het ketters betrof dan deze) werd in 1535 zelf ter dood veroordeeld en onthoofd (en pas in 1935 heilig verklaard). Hij is een van de weinige heiligen, zo er verder al een is, die twee keer is getrouwd. Het tweede huwelijk viel wat tegen, maar voor wie heiligheid nastreeft, is dat geen nadeel. Deze Thomas More is in de tijd dat hij nog volop in de gratie

was ook opperrechter geweest. Hij was, zo vertellen ons zijn biografen, bij wijze van uitzondering niet corrupt. Hij zou, zo zei hij, als hij een geschil moest beslechten tussen zijn moeder en de baarlijke duivel, de duivel gelijk geven, als die gelijk had. Alle levensbeschrijvers vertellen over More als strafrechter hetzelfde verhaal: Op een dag, toen de zitting ten einde liep, sprak More, zoals ook nu nog gebruikelijk, de rituele woorden: 'Deurwaarder, volgende zaak'. En de deurwaarder antwoordde: 'Meneer de rechter, alle zaken zijn op'. Dat was, zo voegen de biografen daar aan toe, in het verleden nooit voorgevallen; zijn voorganger Wolsey had hem zaken overgedragen die al twintig jaar onbeslist in de kast lagen. Zijn levensbeschrijver Stapleton ging zelfs voorspellen: 'such a thing is said never to have happened before *or since*'. Van die laatste voorspelling heeft het Arnhemse Hof nu de onjuistheid aangetoond. Thomas Moore zou daar wel een verklaring voor aandragen. In zijn *Utopia* moeten alle mensen werken. Dat doen ze lang niet allemaal, schrijft hij. En om duidelijk te maken dat hij geen feminist was, noemde hij onder de niet-werkenden zowat alle vrouwen. Maar, aldus Thomas More, niemand mag meer dan zes uur per dag werken en uiteraard in het geheel niet op de dag des Heren. Zes en dertig uren dus per week. En dat voorschrift hebben ze in Arnhem aan hun laars gelapt.

3. WACHTTIJDEN, in het bijzonder bij de (kanton)rechter

88 | WACHTEN IS EEN BEGRIP dat met tijd verbonden is: wachttijden. Maar ook met de mate van angst, onzekerheid of woede over de dingen waarop gewacht wordt. Voor een stoplicht staande op weg naar een spoedgeval denk je dat het wachten eindeloos duurt, maar als je het per chronometer op zou nemen, zou je zien dat de wachttijd zelden meer dan een minuut is.

De Nederlandse Spoorwegen betalen sinds kort bij langdurige vertraging (wachten op de trein, wachten in de trein) een soort smartegeld. Het is moeilijk om daarvoor in aanmerking te komen, maar zo gaat dat meestal bij zulke zaken: je moet zoveel doen om wat je wenst ook te bereiken, dat de meesten van ons het maar bij een (vrome) wens laten. Niet geheel duidelijk is voor mij of je ook voor dat smartegeld in aanmerking komt, als de trein waarmee je wilde reizen in het geheel niet rijdt.

Wie in het recht te lang op berechting moet wachten, krijgt ook een soort bonus. We spreken dan als rechtgeaarde Nederlanders over *undue delay*, dat is onredelijke vertraging van het geding. Je kunt, als dat het geval is, strafverlaging krijgen, minder straf dus dan je volgens de rechter verdient en als de vertraging verschrikkelijk lang is, de zaak bijvoorbeeld twintig jaar in de kast van de griffie is blijven liggen, (zoals bij Wolsey het geval was) kan het openbaar ministerie zelfs niet-ontvankelijk worden

verklaard in zijn vervolging en dat komt erop neer, dat jij, verdachte, of je nu schuldig bent of niet, vrijuit gaat.

De kantonrechter te Sittard heeft een belangrijke variant op dit stelsel uitgevonden. Laten we zeggen dat Jan wegens een nogal zware verkeersovertreding opgeroepen wordt om op 1 april om elf uur in de ochtend ter zitting te 'verschijnen' (op een zitting kom je niet, maar verschijn je zoals de aartsengel aan Maria verscheen). Maar de zaken die voor de zijne geprogrammeerd zijn, lopen uit. Dat doen ze bijna altijd. Je kunt ook zeggen dat de programmeur met te korte termijnen heeft gewerkt. Hoe het ook zij, om drie uur in de middag zit Jan nog in de wachtkamer van het kantongerecht. Dat is reden voor de kantonrechter om de hem opgelegde boete te verlagen. Het dagblad *Trouw* deelt ons mee:

Een verdachte van een zwaar verkeersdelict, die deze week moest voorkomen, hoefde na een vertraging van vijf kwartier geen f 845 maar f 745 gulden boete te betalen.

Undue delay in een ander jasje dan waaraan we gewend zijn geraakt. Niet gek. Maar er blijft een probleem: als Jan na die vijf kwartier vertraging nu eens was vrijgesproken? Krijgt hij dan honderd gulden mee naar huis?

Homoseksualiteit, discriminatie en het recht

90 | EVENALS DE GESCHIEDENIS van de slavernij, het kolonialisme en het racisme is de geschiedenis van de bejegening van homoseksualiteit vooral voor de westerse wereld beschamend. Het verschil is echter dat met de laatste ook godsdienstige opvattingen rechtstreeks gemoeid zijn. In een willekeurig naslagwerk lees ik: 'De houding jegens het verschijnsel der homoseksualiteit is bij de onderscheidene culturen zeer verschillend. De door het Christendom bepaalde cultuur heeft er op grond van bepaalde bijbelteksten steeds zeer afwijzend tegenover gestaan. In vroeger eeuwen leidde dit tot strafbaarstelling van homoseksuele handelingen, veelal zelfs met de doodstraf'.

Geeft het heden vertrouwen dat we op dit punt beschaafder zijn geworden? Ik ben er niet gerust op. Niet alleen imams hebben zich de laatste tijd op discriminatoire wijze uitgelaten over het verschijnsel. Daarom is het van belang na te gaan hoe het Straatsburgse Hof voor de rechten van de mens in dit opzicht oordeelt. Een klacht gericht tegen Portugal had het volgende verloop: het in 1983 gesloten huwelijk van de klager en zijn vrouw, wordt in 1993 door echtscheiding ontbonden. Afgesproken werd dat de vrouw het ouderlijk gezag over de dochter van partijen krijgt en de klager een bezoekrecht. De vrouw werkt echter niet mee aan de realisering van dat

bezoekrecht. Daarop en daarom vraagt de man aan de rechtbank zijn vrouw uit de ouderlijke macht te ontzetten en die aan hem te geven. De rechtbank laat de zaak terdege onderzoeken en geeft de ouderlijke macht aan de vader. De vrouw haalt na enige tijd haar dochtertje bij haar ex-man weg. Zij gaat voorts in beroep tegen de beslissing van de rechtbank. Van het Hof van Appel krijgt zij gelijk; zij herkrijgt de ouderlijke macht en de man moet zich met een bezoekrecht tevreden stellen. Dat is des te problematischer, omdat de vrouw ook nu niet meewerkt aan de uitoefening van dat bezoekrecht.

| 91

Over de beslissing van het Hof klaagt de man bij het Hof voor de mensenrechten en wel met name over schending van zijn familierecht en over discriminatie. Het Hof te Straatsburg stelt vast dat in de aangevallen beslissing van de Portugese rechter als algemene regel wordt vastgelegd dat het gezag over jonge kinderen aan de moeder moet worden toegekend, tenzij daartegen zwaarwegende bezwaren bestaan. En die waren in dit geval niet aanwezig. Maar daar voegde het Portugese Hof aan toe – en daar komt het hier op aan: ‘Even if that was not the case... we think that custody should be awarded to the mother...’ Want de man was ‘a homosexual and living with another man’, waarna volgt: ‘The child should live in a traditional Portuguese family’. Het slot van de overweging luidt: ‘...it is not our task to determine whether homosexuality is or is not an illness or whether it is a sexual orientation towards persons of the same sex. In both cases it is an abnormality and children should not grown up in the shadow of abnormal situations’.

Dit is, aldus de rechters in Straatsburg, niet een ‘merely clumsy or unfortunate’ passage, zoals de regering van

Portugal aanvoert. Het Portugese Hof gaf immers in zijn uitspraak te verstaan dat 'homosexuality was a factor which was decisive in the final decision'.

De Straatburgse beslissing laat geen enkele opening voor de visie van de Portugese rechter toe. Toch maak ik een paar opmerkingen:

1. Opgroeien in de schaduw van abnormale situaties, zoals die zich aandienen bij samenleven van man met man, vindt het Portugese gerechtshof een zaak die vermeden moet worden. Wat is een abnormale situatie? Er zijn minstens twee betekenissen van dat woord. Als ik zeg: Piet is twee meter vijftien lang, dan kan ik daaraan toevoegen: en dat is abnormaal. Veruit de meeste mensen zijn niet zo lang.

In die zin gebruikt, is ook homoseksualiteit iets abnormaals, iets dat meer niet dan wel voorkomt. Maar zoals er geen enkele reden is om uiterst lange mensen om dit soort abnormaliteit te veroordelen, zo is de abnormaliteit van homoseksualiteit er een in de schaduw waarvan men desgewenst rustig kan leven. Dus heeft het Portugese Hof met het gebruik van dit woord willen aanduiden dat een dergelijke situatie ongewenst is en een geestelijke afwijking inhoudt.

2. Ik denk dat de stellige constatering van het Hof te Straatsburg dat de homoseksualiteit van de klager 'decisive' was voor het oordeel, juridisch-technisch bezien zwak is. Door de wijze waarop de beslissing van het Portugese hof is ingekleed, zou onze Hoge Raad – wanneer die geroepen zou zijn die beslissing te beoordelen – zich waarschijnlijk afvragen of de eerste reden om aan de moeder de ouderlijke macht op te dragen (jonge kinderen horen bij de moeder, tenzij...) de be-

slissing zelfstandig kon dragen in welk geval het tweede argument (de homoseksualiteit van de man) een overweging ten overvloede zou zijn geweest; ook al was zij onjuist, beslissend voor het oordeel was ze niet. De formulering: als dat anders was, zou de beslissing op de navolgende grond toch niet verschillend uitvallen, geeft juridisch-technisch mogelijkheden om de zaak waar het werkelijk om gaat: kan homoseksualiteit grond zijn om de ouderlijke macht te ontnemen of niet toe te kennen, te verdoezelen? Gelukkig heeft het Hof voor de mensenrechten, zijn naam en functie indachtig, dat niet gedaan.

3. Wat ik bepaald wel 'clumsy', stuntelig, vind in de beslissing van de Portugese beroepsrechter is dat hij tegenover elkaar stelt: homoseksualiteit als ziekte en als seksuele gerichtheid op personen van hetzelfde geslacht. Het laatste is het in ieder geval, zelfs als het een ziekte zou zijn waaraan men onmiddellijk dood gaat. Het Europese Hof nam zijn beslissing met eenparigheid van stemmen.

Verhuisplicht en Verhuisrecht

Een moordenaar is iemand die een ander vermoord heeft, dat is: volgens plan om het leven heeft gebracht. Een dief is iemand die gestolen heeft, dat is: zich zonder recht meester heeft gemaakt van voorwerpen die van iemand anders zijn. Strafbare feiten, zoals bekend. Een pedofiel is ... Als ik zo door zou gaan als ik begonnen ben, zou ik verkeerd uit komen. Want, volgens *Van Dale* is een pedofiel 'iemand met voorkeur voor seksueel verkeer met zeer jeugdige personen (van beiderlei kunne)'. Anders gezegd: een pedofiel is niet iemand die een strafbaar feit heeft gepleegd, maar die een bepaalde voorkeur heeft, waaraan hij misschien niet eens toegeeft.

Ik schrijf dit niet omdat ik verkrachtingen van, soms gevolgd door moord op, jonge meisjes of jongens niet afschuwelijk vind, maar omdat ik verkrachting en moord gepleegd door een niet-pedofiel even ernstig vind.

Als het daarom gaat over de vraag of aan pedofielen een verhuisplicht mag worden opgelegd, gaat het over pedofielen die veroordeeld zijn wegens een zedendelict al dan niet gevolgd door een levensdelict. De manier waarop zo'n verhuisplicht zou kunnen worden afgedwongen zou zijn als bijkomende door de rechter opgelegde straf. Maar ons recht kent deze bijkomende straf

niet. Misschien bestaat ook de mogelijkheid de plicht op te leggen als voorwaarde bij een voorwaardelijke straf. Maar zeker niet in de vorm van een volksgericht. Een veroordeelde die Nederlander is, kan het recht om te wonen waar hij dat wil in Nederland, in beginsel niet worden ontzegd. En als de veroordeelde na zijn straf uitgezeten te hebben de gevangenis verlaat en terecht komt in een omgeving waar hij niemand kent en waar niemand hem kent, schept dat dan niet voor zo iemand maar vooral ook voor zijn nieuwe buurtbewoners een situatie die bedreigender is dan wanneer hij terugkeert in zijn eigen omgeving?

VERHUISRECHT

We hadden laatst een helaas nogal hoog oplopend twist-gesprek, zeg maar echtelijke ruzie. Nu de kinderen het huis uit zijn, heb je daar eindelijk tijd voor. Ik wilde weg. Weg uit de Weezenhof, die 'mooie' buitenwijk van Nijmegen, waar je door de week alleen steeds dezelfde mannen en vrouwen naar en van hun werk ziet fietsen en zondags zie je helemaal niemand en niets, behalve zo nu en dan het topje van een eenzaam schip dat in het Maas-Waalkanaal verdwaald is. Honderd jaren eenzaamheid. Nou ja. Ik zei dus: 'Ik ga verhuizen, ik wil stadsrumoer om me heen, en trams en toeterende taxi's'. Maar mijn echtgenote antwoordde: 'Ik niet en dus gaat het niet door. Ik kan alleen hier rustig werken'. Ze maakt mooie dingen, dat moet ik toegeven, maar zouden ze niet nog een beetje mooier zijn in het stadsgewoel? Met al zijn spanningen. Die heeft een kunstenaar toch nodig. Ik was intussen stiekem in een wetboek aan het snuffelen. Stond daar niet zoiets in als: bij verschil van mening over de te

kiezen woonplaats is de mening van de man doorslaggevend? Er *had* toch ooit ook in gestaan dat bij verschil van inzicht omtrent opvoedingsmaatregelen de vader de beslissende stem had en dat alleen de rechter daar nog iets aan doen kon. Maar helaas, de regel was nergens te vinden. Dat was dus ook al afgeschaft. En het ging erom wie met wie mee moest of wie moest blijven als de ander bleef. De ruzie is plotseling tot een vrolijk einde gekomen.

Mijn vrouw las het voor – die dekselse minister van justitie had weer iets nieuws bedacht – : de samenwooningsplicht voor gehuwden wordt opgeheven. Dus kan ik in de stad gaan wonen en mijn vrouw in de landelijke Weezenhof blijven. De toekomst straalt ons toe. Ieder op zichzelf en toch getrouwd. Met elkaar.

Ik wil maar zeggen dat er rechtsregels zijn die afgeschaft worden als ze al jarenlang geen enkele betekenis meer hebben in de samenleving, zoals er gedragsregels zijn die niet worden omgezet in rechtsregels hoewel ze al jarenlang in die samenleving als verplichting worden nageleefd.

'Slapende rechter velt correct vonnis'

— NRC HANDELSBLAD

MIJ WERD OOIET GEVRAAGD of ik tijdens mijn lange loopbaan als rechter tijdens een zitting wel eens in slaap ben gevallen. Ik kon in alle gemoedsrust zeggen dat dat nooit het geval was geweest. Hadden ze me gevraagd of ik tijdens urenlange pleidooien die, keurig op schrift gesteld, straks aan ons zouden worden overhandigd, wel eens even ben weggedroomd, dan zou een eerlijk antwoord wat pijnlijker zijn geweest.

| 97

De Kamer van Beroep van het Joegoslavië-Tribunaal stelde vast dat de voorzitter van het tribunaal meestal vijf tot tien seconden en soms wel dertig seconden in slaap was gevallen. En 'slechts een keer leek de rechter gedurende dertig minuten in slaap te zijn gevallen'. Hoe kon die beroepskamer dat vaststellen? Het antwoord is: door naar de televisiebeelden te kijken.

De Kamer oordeelde dergelijk gedrag, eigenlijk is het amper gedrag, — in de Celebici-zaak gebeurde het — 'onacceptabel'. Geen opzienbarende uitspraak. Een chirurg die tijdens de operatie in slaap valt, zou geen andere kwalificatie meekrijgen. Lezer, wees niet vertoornd over de vergelijking. In beide gevallen gaat het over een fundamenteel menselijk belang: onderscheidenlijk zijn vrijheid en zijn gezondheid. De verdediging vroeg om een nieuw proces in eerste aanleg. Dat werd geweigerd. Om

twee redenen. Ten eerste: De verdediging had het gerecht tijdens de zitting op de onrechtmatige slaapperiode van de rechter moeten wijzen. Onzin natuurlijk, want (a) probeer zo iets maar eens te doen en je krijgt de volle laag (b) hoger beroep is er om een fout van rechters in eerste aanleg aan de kaak te stellen (c) ook dient het hoger beroep om een verweer dat in eerste aanleg niet is gevoerd alsnog te voeren, om dus eigen verzuim van de verdediging, begaan in eerste aanleg, te herstellen en (d) wellicht was de verdediging zo druk bezig met verdedigen dat zij de voorzitter niet zag slapen maar is zij daar pas, evenals de kamer van beroep zelf, achter gekomen, toen zij de beelden op de televisie zag.

Maar het tweede argument vind ik nog veel kwalijker. Het is, om het gewoon te zeggen, een oud, veelgebruikt en gemeen trucje van rechters. Dat argument luidde dat de verdediging niet had aangetoond dat de verdachte door de slaapperiodes van de voorzitter van het tribunaal benadeeld was. Wie daar over nadenkt, ziet het valse van zo'n argument direct in. Hoe valt zo iets te bewijzen? Als alle rechters gedurende de hele zitting hadden zitten slapen, dan had dit argument nog kunnen worden gebruikt. Naar mijn vaste overtuiging heeft een verdachte in een zaak waarin de voorzitter minstens een keer een half uur uit de wereld van het recht is geweest geen fair proces gehad. Hij hoeft niets te bewijzen, omdat hier iets onacceptabels is gebeurd, niet aan zijn kant, maar aan de kant van hen die over hem moeten oordelen. 'Ik sliep wel', zei de rechter, thuis gekomen, tegen zijn vrouw, 'toen die advocaat bezig was met zijn pleidooi maar ik durf te wedden dat hij niets heeft gezegd wat ik al niet wist'. 'Ja', antwoordde zijn vrouw gedwee, 'maar ik weet ook dat je dikwijls wedt en dikwijls verliest. Laat mij de volgende

keer maar zitting nemen. Ik weet wel niks van het recht af maar ik kan luisteren'.

Het Joegoslavie-Tribunaal heeft bijna alleen met zware zaken te maken.

Inmiddels bereikt mij het bericht dat in de Verenigde Staten een ter dood veroordeelde verdachte recht op een nieuw proces heeft gekregen omdat zijn *advocaat* tijdens de zitting lange tijd had zitten slapen. Moet je daaruit concluderen dat in strafzaken de taak van een advocaat belangrijker is dan die van de voorzitter van het gerecht? Of dat de regels voor advocaten strenger worden gehanteerd dan voor rechters?

Kortweg

100 |

1

Over een oud-minister meldt een dagblad : 'W. reed voor de derde keer met een slok op'. Dat klinkt aardiger dan: 'W. zat voor de derde keer dronken achter het stuur'. Ik las door en zag dat hij twee keer tevoren voor iets dergelijks een boete had gekregen. Aan een statisticus zou ik willen vragen, hoe vaak iemand gemiddeld met een slok op heeft gereden als hij daar drie keer op betrapt is.

Aan een jurist zou ik gewoon vragen hoe groot de pakkans is bij dit misdrijf.

2

De pakkans bij een overval op een winkel is, heeft men uitgerekend, één op drie. Ik ben bang, dat sommige mensen, die hiervan op de hoogte raken, er niet door worden afgeschrikt.

3

Tabaksfabrikant Niemeyer wist al in het midden van de jaren zeventig dat roken schadelijk is voor de gezondheid, maar met die wetenschap deed hij niets. De fabrikant wordt nu aangesproken door mensen die aan het doodgaan zijn, omdat zij teveel gerookt hebben, of door nabestaanden van hen die dientengevolge al dood zijn.

Vraag: zouden rond diezelfde tijd ook de fabrikanten

van bier, whisky, jenever en pernod al niet geweten hebben dat hun dranken schadelijk zijn voor de gezondheid? Zo nee, dan weten ze het nu in ieder geval wel na het bericht dat in Europa jaarlijks zo'n 55.000 *jonge* mensen sterven aan de gevolgen van overmatig drankgebruik.

4

In een Nijmeegse bus (NOVIO) valt voor een oplettend mens altijd wel iets te beleven. Laatst was ik getuige van het volgende: een bomvolle bus zoekt door de Karelstad. Studenten en oude mensen, de laatsten meest zich voortbewegend met een stok of een looptoestel. Hier en daar een jonge moeder met een te brede kinderwagen en een huilend kind. Zal de chauffeur nu de bus vol zit (en staat) de volgende halte overslaan als niemand uit wil stappen? Er staat een enkel meisje te wachten, beladen met zo'n kolossale rugzak waar de vuile was van een heel dorp in kan. Ze zwaait met haar kaart, zowat het enige wat nog over is van het ooit zo riantestudieloon. En ja, de chauffeur aarzelt wel, maar stopt toch. 'Vriendelijk verzoek allemaal naar achteren door te lopen' roept hij vermanend, maar als we dat doen, zullen we onszelf of onze naasten uit de bus duwen. Dus blijven we waar we zijn. Overmacht breekt bevel. De situatie wordt nijpend. Alleen het meisje blijft er blij onder. De chauffeur duidelijk minder. Hij maant niet meer, hij beveelt nu echt. Vergeefs. Het meisje ziet kans zich van haar ballast te ontdoen en gaat ongeveer onder de stoel van de chauffeur op de grond *zitten*. Je zou het ook *liggen* kunnen noemen want ze is met haar hoofd op de rugzak terecht gekomen. Ik denk: als ze nu ook nog in slaap valt, verdient ze de prijs voor de koelbloedigste kikker van de aardkloot. De chauffeur is intussen erg uit zijn humeur geraakt. Hij be-

gint op te spelen: 'U moet hieronder vandaan. Ziet u niet wat daar staat?' En voor het geval zij analfabeet zou zijn, leest hij luid en langzaam voor: 'Voor de streep geen staanplaatsen. En u bevindt zich met rugzak en al ruim voor de streep'. Het meisje blijft er koel onder. 'Als ik weg kon, zou ik dat doen', zegt ze uitdagend, 'maar ik hoef het in geen geval'. 'O nee?' riposteert de chauffeur, 'en waarom dan wel niet?' 'Omdat', zo luidt haar weerwoord, 'er niet staat dat ik voor die streep niet zitten mag'. Ik denk, daar hebben we een toekomstige juriste aan het woord. Ik vergis me waarschijnlijk niet in haar studierichting, maar wel in de juridische vaardigheden van de chauffeur. Want zijn antwoord komt neer op niet meer of minder dan extensieve uitleg van het verbod, waarvan rechtgeaarde juristen zich bedienen als ze dat nodig hebben. 'Mevrouw', zegt hij, peinzend, 'ik ga hier verder niet op door. Blijft u maar zitten of liggen waar u wilt. Maar ik zeg u wel dat staan precies hetzelfde is als zitten of liggen of voor mijn part hurken'.

De man zal zich wel nooit verdiept hebben in de rechtsfilosofie van Herbert Hart, waar deze uiteenzet dat het verbod bij de ingang van een park: verboden voor loslopende honden, ook geldt voor beren. Ik stapte bij de volgende halte uit en maakte, *wiser* en misschien ook *sadder*, wat plaats vrij voor de blijvers.

Een hoofddoek en wat die zoal teweeg kan brengen

HOEWEL ONPARTIJDIGHEID EEN van de kardinale deugden is van een rechter, kiest hij aan het einde altijd partij. En wie heeft niet van de preekstoel of van welk podium dan ook horen verkondigen: 'Wie niet voor mij is, is tegen mij. Die lauw zijn, ik spuug ze uit'. Wij *moeten* dus zelfs partij kiezen. De partijdigheid, die de rechter misvormt is die, waarbij hij op ondeugdelijke gronden partij kiest. Het behoeft geen betoog dat de rechter die bijvoorbeeld een N.V. in een kort geding gelijk geeft, *omdat* hij van die vennootschap commissaris is, partijdig is in de slechtste zin van dat woord. Maar diezelfde rechter kan diezelfde naamloze vennootschap ook gelijk geven, omdat hij van oordeel is dat zij gelijk *heeft*. Of hij in dat oordeel al of niet faalt, is voor zijn onpartijdigheid van geen belang. Een probleem dat hier rijst is dat de innerlijke roerselen die iemand bewegen tot een bepaalde beslissing niet of bijna niet te achterhalen zijn. De rechter uit mijn voorbeeld zal, ook als hij met boos oogmerk handelt, volhouden dat hij op geen andere dan te respecteren gronden tot zijn beslissing is gekomen.

Is het belijden van een bepaalde godsdienst een goede voorwaarde om in een geschil goed te beslissen? Het antwoord lijkt, in onze tijd, voor de hand te liggen. Natuurlijk niet. Toch is het lang niet zo eenvoudig als het lijkt. Laten we eens kijken naar (medische) hulp bij wat men

tegenwoordig zelfdoding noemt. Zolang er geen wet was die dat onder bepaalde omstandigheden toelaat, moest de rechter daarover beslissen vanuit eigen hoofd en hart. Is het zonder meer te laken als een rechter zich tegen die hulp verzet op grond van zijn religieuze opvatting omtrent dood en leven? En als we in de geschiedenis duiken, is het dan niet heel dikwijls de godsdienst zelf geweest die voor rechters bepalend was of iemand (als ketter) strafbaar was of niet?

Het voorbeeld van de rechter die commissaris was in de *N.V.* die bij hem als winnaar uit de strijd kwam, heeft ten doel duidelijk te maken wat het Hof voor de mensenrechten te Straatsburg voor ogen stond, toen het twee soorten partijdigheid van rechters aan de kaak stelde. De eerste zou ik willen noemen de echte partijdigheid. Daarvan geeft blijk de denkbeeldige maar eigenlijk moeilijk indenkbare rechter die stelt of van wie blijkt dat hij de *N.V.* in het gelijk stelde *omdat* hij daarvan commissaris was. Is dat zo, dan doet het er mijns inziens niet toe of een onpartijdige rechter die geen enkele relatie had met die vennootschap tot eenzelfde uitkomst zou zijn gekomen. De andere soort partijdigheid is de schijnbare. Ik moet daaraan toevoegen dat schijnbaar hier niet betekent: het lijkt zo *maar het is niet zo*. Die vijf laatste woorden horen er in dit geval niet bij. Mogelijk is dat die schijn de werkelijkheid dekt maar dat zullen we nooit te weten komen. Welnu, in het tweede geval dat ik schetste en waarbij de rechter tot een, desnoods volkomen correct, oordeel ten gunste van 'zijn' vennootschap komt, zal welhaast iedereen *denken*, en dat zonder bijzonder argwanend te zijn, dat bij deze rechter zijn commissariaat een rol heeft gespeeld. Dit soort schijn van partijdigheid valt, aldus het Straatsburgse Hof ook onder de noemer van te

vermijden en laakbare partijdigheid. Een rechter in de geschetste positie zal dan ook van den beginne af, zo'n zaak niet op zich willen en mogen nemen.

Het is meer dan duidelijk dat een rechter, die tijdens de zitting een hoofddeksel draagt dat voor de buitenwereld zijn of haar religieuze denominatie kenbaar maakt, niet reeds daardoor blijk geeft van echte partijdigheid.

De vraag die overblijft, nadat we eerst een griffier tot rechter hebben gepromoveerd, is of die persoon daardoor op buitenstaanders die niet bijzonder argwanend zijn, die niet overal iets kwalijks achter zoeken wel de indruk moet wekken op grond van haar religie (misschien zelfs op grond van haar positie binnen de verschillende vormen van die religie) niet meer onpartijdig te zijn.

Dat nu vind ik een veronderstelling die elke humane tolerantie tart. Ik zou zelfs willen volhouden dat de erkenning door een uiterlijkheid (te weten het blijven dragen van een hoofddoek tijdens rechterlijke werkzaamheden in het openbaar) dat men behoort tot de strenge afdeling van een godsdienst als de Islam, aan de draagster als het ware de plicht oplegt nooit op onjuiste gronden partij te kiezen.

En als die godsdienst, die godsdienstige richting, waarvan men blijk geeft, nu eens bepaalde zaken afkeurt die in een geding een rol spelen? Dan gaat het, dat stel ik voorop, niet meer om de schijnbare partijdigheid blijken- de uit het dragen van een hoofddoek, maar om eventuele echte partijdigheid op grond van de aangehangen godsdienstige richting. In dat geval zal die tot rechter gepromoveerde griffier wet en recht, waaraan hij/zij trouw heeft gezworen dienen te laten voorgaan op de persoonlijke godsdienstige overtuiging en als wet en recht zwijgen, geldt voor deze rechter wat ik hierboven heb gezegd

over de – het is maar een voorbeeld – katholieke rechter en over wat zijn godsdienstige overtuiging hem voorhoudt. Daartussen, ik bedoel tussen wet en recht enerzijds en de godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging anderzijds, ligt nog het gebied dat wij tegenwoordig aanduiden als het domein van de in de maatschappij levende normen en waarden. Die moeten voor een rechter meer beslissend zijn dan aan eigen overtuiging ontleende normen en waarden. Aarzelend voeg ik hieraan toe dat de arresten van de strafkamer van de Hoge Raad volgens welke hulp bij zelfdoding soms ondanks art. 293 Sr niet strafbaar is, zijn gewezen door een kamer van de Hoge Raad die in meerderheid uit katholieken bestond.

De rechtbank Zwolle was eerlijk, toen ze haar motief om de griffier die tijdens de zitting haar hoofddoek wilde blijven dragen niet aan te nemen ronduit naar buiten bracht en niet versluisde, om het maar eens wat provocerend te zeggen. Ze bracht bovendien een levendige discussie tot stand, waarin vooralsnog geen eenstemmigheid is te onderkennen.

Volgens mij was de beslissing echter zonder meer fout.

Moord zonder straf, naar eer en geweten volvoerd

OP 22 FEBRUARI VAN het jaar tweeduizend plus een lees ik in een dagblad het volgende bericht: 'De rechtbank in Amsterdam acht een Amsterdamse huisarts schuldig aan moord maar legt hem geen straf op. Zij vindt dat hij naar eer en geweten heeft gehandeld. De arts beëindigde op 5 februari 1997 het leven van een 85-jarige vrouw zonder zich aan de regels voor euthanasie te houden'.

| 107

Het Nederlandse sanctiestelsel in strafzaken kent een algemeen minimum voor strafbare feiten en een bijzonder maximum voor elk in het wetboek van strafrecht of elders strafbaar gesteld delict. Er is, zoals ik al vaak heb betoogd, een brede *range* van mogelijkheden voor de rechter die straf oplegt: het maximum moet de ergste gevallen voldoende kunnen bestraffen, het minimum laat de rechter bijna alle vrijheid om ver onder dat maximum te duiken. Dat is niet overal zo. Vele strafstelsels kennen bijzondere minima voor afzonderlijk delicten of zelfs maar *een enkele* straf. Zo staat in Duitsland op moord levenslang; zo heeft in het Verenigd Koninkrijk op moord tot voor vrij kort alleen maar de doodstraf gestaan. Een bijzonder minimum beperkt de rechter drastisch in zijn vrijheid van strafoplegging. Het ontbreken daarvan heeft ook een bezwaar: doordat de rechter dan zoveel kan, kan hij ook veel afwijken van het algemeen gevolgde patroon.

Dat heeft zijn invloed op de (on)gelijkheid van bestraffing voor gelijksoortige zaken al naar gelang de rechtspolitiek van rechtbanken en hoven en zelfs al naar gelang opvattingen, stemmingen en humeur van afzonderlijke rechters.

108 |

Als voorbeeld van het Nederlandse systeem, waaraan ik ondanks dat nadeel de voorkeur geef boven de zo even geschetste andere systemen, heb ik vaak aangehaald dat voor moord zonder schending van het recht door Nederlandse rechters kan worden opgelegd één dag voorwaardelijke celstraf met een proeftijd van één dag. Ik vond dat een voorbeeld dat door zijn overdreven en theoretisch karakter kon duidelijk maken wat ik wilde duidelijk maken als uiterste consequentie van ons systeem. Ik heb me schromelijk vergist zoals uit de aanvang van dit stukje blijkt: moord kan worden bewezen verklaard waarna er, met toepassing van art. 9a Sr, geen enkele straf (of maatregel) wordt opgelegd.

Moord bewezen; geen straf opgelegd; het plegen van de moord was, naar het oordeel van de rechtbank, een handeling van de verdachte 'naar eer en geweten'. De gewetensvolle moord, vroeger een mooie titel voor een detective roman, nu ingevoerd binnen recht en rechtspraak.

Wat moeten we nu denken – en dat is mijn allergrootste probleem – van die allochtone verdachten die aanvoeren en aannemelijk kunnen maken dat zij een moord hebben gepleegd waartoe zij naar eer en geweten verplicht waren? Ook schuldig verklaren zonder oplegging van straf of maatregel? Ik zou er, al bij al, toch niet voor voelen.

Overigens vind ik dat de handelwijze van de arts, die kennelijk de wet overtrad en die een mens, naar ik aan-

neem op haar uitdrukkelijk en ernstig gemeend verzoek, hielp te sterven, anders zou moeten worden benoemd dan met het zo beladen woord 'moord'.

De voorspellers

110 | KARL MARX HEEFT EIGENLIJK geen voorspellingen gedaan. Want de toekomst die hij voor zich zag was wetenschappelijk bepaald en onvermijdelijk. De *Verelendung* van het proletariaat, de ondergang van het kapitalisme, de uiteindelijke komst van het socialisme en tenslotte het aards paradijs, ze volgden met zekerheid uit zijn analyses.

De wijze waarop de wereld zich ontwikkelt, is echter allesbehalve wetenschappelijk en daarom zijn zoveel goed gefundeerde toekomstvisies waardeloos gebleken. Orwell zat er haast altijd naast. Het minst misschien nog wel in zijn 1984. Maar wat Orwell ook voorspelde, welke zaken hij ons ook voorhield (en hij is nogal eens drastisch van opinie veranderd) hij blijft altijd boeiend. Zo merkt hij op dat mensen als ze alleen zijn, niet lachen. Dat is niet alleen niet waar, maar als het waar zou zijn kun je het alleen bij jezelf constateren. En toch is de lach iets dat pas tot volle bloei komt in het gezelschappelijk leven. Met velen tezamen wordt er veelvuldig gelachen, met twee of alleen is er meer kans en meer reden om te huilen.

Voorspellingen die velen voor hun rekening zouden willen nemen, blijken er ook vaak faliekant naast te zijn. Eén voorbeeld maar: in zijn voorwoord uit 1962 bij de zeventiende druk van Thurman Arnolds *The Folklore of Capitalism* (eerste druk 1937) schrijft Arnolds:

Few intelligent men believe that as a practical matter reunification of Germany is even a remote possibility.

Aan ons de keus: ofwel intelligente mensen zitten meestal verkeerd, of: de afstand van 1962 tot 1989 is nog meer dan een 'remote possibility'.

Wie op de lange termijn wel gelijk heeft gekregen of gaat krijgen, is de nu vrijwel vergeten James Burnham, die in 1941 een klein, indertijd veel opschudding verwekkend, boekje publiceerde *The managerial revolution*, de opstand der managers. Daarin betoogt de auteur dat de toekomst niet is aan het kapitalisme noch aan het socialisme, maar aan het management, aan de beheerders van bedrijven, daaronder begrepen sportorganisaties, het leger, kortom degenen die in werkelijkheid de productiemiddelen, in ruime zin genomen, in handen hebben. Niet aandeelhouders, niet vakbonden, laat staan ondernemingsraden, maar directeuren zijn de baas en hebben alle macht. Een manager kan wel en zal vaak ook aandeelhouder zijn, maar zijn macht vloeit zeker niet daaruit voort. Managers verspreiden zich als een olievlek over het gehele bedrijfsleven met als bijkomend hulpmiddel een soort pseudo-directeurschap, het commissariaat. Zij zorgen er ook voor dat het bestand niet te groot wordt en de spoeling te dun door zoveel mogelijk dezelfde mensen in verschillende bedrijven tot commissaris te benoemen. Democratie geldt daarbij niet. Het is coöptatie van de zuiverste soort. Dorothee Peters schreef in 1973 een studie over *Richter im Dienst der Macht*. Daarin betoogt zij onder meer dat bij criminaliteit, neem winkeldiefstal, ook onderscheid moet worden gemaakt tussen hen die het gestolene wel en hen die het niet nodig hebben. Als misdrijven ook begaan worden door hen die niet

hoeven te stelen, maar gewoon iets of iets meer *willen* hebben, worden het volgens Peeters daardoor *leichte Delikte*. Wie ze begaat: winkeldiefstal, verduistering hoort niet thuis bij de gewone criminelen, want zo iemand is 'nicht kriminell veranlagt' zoals de inbreker of de oplichter.

112 |

Dat is begin-jaren-zeventig-praat. Er zit wat in, maar het is overdreven en teveel gericht tegen de gevestigde machten. Zoals alles zich nu richt náár de gevestigde machten: de managers die aarde en luchtruim beheersen. Die zelf hun salaris vaststellen en reeds daarom geen enkele reden kunnen hebben om een greep in de kassa te doen. Want het laatste is diefstal, het eerste business. En rijst dan het bezwaar dat het personeel maar 3% loonsverhoging krijgt, terwijl zij 13% pakken, dan is het antwoord dat ze ook veel meer verantwoordelijkheid dragen. Maar laten we voor het gemak eens even uitgaan van een mooi vergelijk: allemaal 7%. Daarmee komen de staatsfinanciën natuurlijk in gevaar, maar daarover nu even niet getreurd. De directeur van firma xx verdiende vorig jaar 1,5 miljoen, nee geen Euro's, gewoon gulden. Zijn personeelslid yy ging naar huis met, pakweg, vijf en zeventig duizend per jaar. Gelijke monniken, gelijke kappen, zoals het hoort. We gaan door met rekenen: xx krijgt nominaal per jaar f105.000,- gulden *meer* bijgeschreven op zijn rekening. yy f5.250,-. Scheelt niks, nietwaar.

HEEL WAT EERDER DAN Odysseus kwam Agamemnon thuis van de oorlog met Troje die de Grieken tenslotte door list en bedrog in hun voordeel hadden beslist. Maar anders dan Odysseus, blijde begroet door zijn trouwe Penelope, trof hij bij zijn thuiskomst zijn vrouw Clytemnestra aan in het echtelijk bed met haar minnaar Aegisthus. Als hij tenminste tijd heeft gehad om dat vast te stellen. Want voor die twee zat er, als zij hun positie en hun verhouding wilden handhaven, weinig anders op dan de rechtmatige indringer van kant te maken. Zo gezegd, zo gedaan.

Voordat hij naar Troje vertrok, had Agamemnon bij zijn gade een zoon, Orestes, en vier dochters verwekt van wie er één in de nevel der geschiedenis is verdwenen, en een ander, Iphigeneia, een heel eigen verhaal oplevert. Het zijn de overblijvende twee, Electra en Chrysothemis, die blijven treuren om de smadelijke dood van hun vader, de eerste in blijvende opstand en woede, de tweede gelaten en zich uiterlijk buigend voor de wil van de machtigen van het moment: haar moeder en Aegisthus. We zien ongeveer dezelfde overeenkomst en tegenstelling als die tussen Antigone en Ismene na het verbod van Kreon, hun oom, om hun broer Polyneikes, die de kant van de vijand had gekozen, te begraven. Aan hen bij wie het gezag berust, zegt Ismene, en miljoenen hebben het

haar later nagezegd, zal ik gehoorzamen, want overmoedig handelen is onverstandig. Ook Antigone wilde niet onverstandig handelen, maar zich neerleggen bij een onmenselijk verbod was voor haar niet mogelijk.

Orestes leeft ergens in ballingschap (hij is als kind door Electra's toedoen juist op tijd voor een vroege dood in eigen huis gespaard gebleven) samen met zijn leermeester, tevens zijn dienaar, die hem eindelijk na vele jaren opdraagt zijn vader te gaan wreken. Aan dat bevel zal Orestes graag voldoen, want wie moordt moet op zijn of haar beurt de dood door geweld verwachten. Daar hoefde in die tijd geen rechter aan te pas te komen. De wraak zal in het teken staan van, alweer, list en bedrog. De leermeester zal gaan naar het paleis waarin Aegisthus en Clytemnestra nu de baas zijn, en hun vertellen dat Orestes bij zijn deelneming aan (Olympische?) Spelen tijdens een race met paarden is verongelukt. Dat biedt, naar zich laat begrijpen, voor de moordenaars van Agamemnon een flinke opluchting, want zonen van vermoorde vaders hebben als eerste taak hun vader te wreken. De leermeester kondigt bij zijn bezoek voorts de komst aan van een vriend van Orestes die hun de urn met diens as zal brengen. Die vriend is Orestes zelf en kans dat hij herkend zal worden is er niet, omdat hij reeds als knaap voorgoed uit het paleis is verdwenen. De leermeester van Orestes moet van hem *ouder ede* verklaren dat hij, Orestes, werkelijk dood is. En als Orestes, zich voordoend als vriend van zichzelf met de urn die de in werkelijkheid de as van zijn vader Agamemnon bevat, naar zijn ouderlijk huis terugkeert, is hij ervan overtuigd dat zijn leugens en zijn bedrog geen kwalijke gevolgen voor hem zullen hebben. Want – ik citeer de mooie Engelse tekst van Kitto:

'Why should I fear an omen, if I say that I am dead, then by this story I fulfil my life's true purpose, to secure my vengeance, No fear to tell a tale that brings me gain.'

De leermeester die meined pleegt, de zoon die ten koste van het leven van zijn moeder bedrog op bedrog stapelt, zij zien er, net als hun schepper Sophocles, geen enkele fout of vergrijp tegen het recht in. Er is immers een veel hoger belang, dat zij daarmee dienen: rechtvaardige, ja noodzakelijke weerwraak die elke meined en alle bedrog *wettigt*. Je kunt je afvragen of het leugenachtige verhaal van Orestes dat erop neerkomt dat hij (in levende lijve) zijn eigen as thuis komt brengen, te vangen valt onder het misdrijf van oplichting naar Nederlands recht. Het bedrog had als doel in het paleis te komen om zijn moeder en haar minnaar te kunnen vermoorden. Art. 326 van het Wetboek van Strafrecht moet ons uitkomst bieden. Zo ooit iemand een valse hoedanigheid heeft aangenomen, dan wel Orestes en een samenweefsel van verdichtsels is hier in overvloedige mate aanwezig. Maar in ons strafrecht anno 2001 en van daarvoor is het denken veel meer op geld dan op mensen gericht. Al dat valse gedoe, ik citeer nu de wet: moet ten doel hebben iemand te bewegen tot afgifte van enig goed, tot het ter beschikking stellen van gegevens met geldswaarde in het handelsverkeer of tot het aangaan van een schuld of het teniet doen van een inschuld. Conclusie: art. 326 is duidelijk niet van toepassing op dit geval waarin het bedrog gericht is op iets heel anders dan het verwerven van geld of goed. Dit bedrog is ook niet elders strafbaar gesteld. Orestes gaat dus naar ons recht vrijuit, totdat hij aan het moorden slaat.

Maar als de leermeester als getuige voor de Nederlandse rechter zou verklaren dat Orestes dood was, ter-

wijl hij wist dat dat niet waar was, zou hij zonder twijfel wegens meined worden gestraft.

116 |

In dit rare jaar 2001 wil ik, als oude dienaar van het recht aan de hand van een stokoud verhaal, nog eens mijn overtuiging vastleggen dat alle recht van toen en nu niet veel meer is dan een armzalige poging om de gerechtigheid te benaderen; dat alle recht ook in hoge mate betrekkelijk is en dat wij, juristen, als advocaat, als officier van justitie of als rechter niet veel meer doen, niet veel meer kunnen doen, dan ons vastklampen aan een touw dat ons werd toegeworpen – van waar, door wie?

Een touw dat ons en hen die van onze verdediging, van onze vordering en ons vonnis afhankelijk zijn, misschien net op het droge zal brengen.

Een eeuw met zoveel onheil als die voorbij is, lijkt amper denkbaar. Maar weten doe je het niet.

Gelderse Cabiers

- 118 | DE SPRONG, Jeroen Brouwers • 1985
- VERKEERDE RAADHUIZEN, Harry ter Balkt • 1986
- OVER LIEFDE, Annie van den Oever • 1986
- OOIT SAKAHAMA!, Thomas Verbogt • 1987
- ACHT VERHALEN, Huub van Haren, Matthieu Kockelkoren, Frans Kusters, Willem G. van Maanen, Mireille Maleville, Rijk van Rotterdam, Gijs IJlander, Koos van Zomeren • 1987
- SNELLER DAN HET HART, Jan Siebelink • 1990
- LEVEN IN LETTERS. Over Jan Vermeulen • 1992
- DIDI IN HOLLAND, Tjalie Robinson • 1992
- VAN EEN LIEFDE DIE VRIENDSCHAP MOEST BLIJVEN, Brieven van J. Slauerhoff • 1992
- DIT VERSTRIJKEND OGENBLIK, H.H. ter Balkt, Benno Barnard, Gerrit Komrij, Andreas Burnier, Guillaume van der Graft • 1993

DE INCUNABEL, A.L. Snijders • 1994

STUKJES GELDERLAND, Koos van Zomeren • 1995

BRANDVEE, Gijs IJlander • 1996

FOTOFINISH, Jac. Toes • 1997

SOUVENIR BEEKHUIZEN, Francois Haverschmidt en
John Jansen van Galen • 1998

| 119

HIER EN TOEN, Piet Gerbrandy, Kees 't Hart, Lucas
Hüsgen, Dorinde van Oort, Lydia Rood, Martin
Schouten • 1999

SCHIETHAK EN LOMMELHAAS, Leon Gommers • 2001

Deze uitgave werd in het najaar van 2001 met steun
van het provinciaal bestuur van Gelderland gepubliceerd
door de Stichting voor Kunst en Cultuur Gelderland.

© 2001 Jan Leijten

Omslag en typografie: Brigitte Slangen

Druk: ssn, Nijmegen

In de handel gebracht door Uitgeverij Vantilt, Nijmegen

ISBN 90 7569 770 8

NUGI 320

Jan Leijten(1926) is emeritus hoogleraar aan de faculteit der rechtswetenschappen van de universiteit van Nijmegen. Hij was ook advocaat-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden. Daarnaast geniet hij bekendheid als essayist. Hij publiceerde onder andere *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker*, *De achterkant van het recht* en *God houdt niet van rechters*, alle bij Balans.

ISBN 90 7569 770 8/NUGI 320

